

หน้า

อุทเทศแห่งจตุราริยสัจ.

๑๔๓

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๑ อุทเทศ ๓ นิทเทศ ๑๒๗ เรื่อง)

อุทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

๑๔๗

นิทเทศแห่งทุกขอริยสัจ (๓ นิทเทศ : ๑-๓ รวม-

ทั้งหมด ๑๒๕ เรื่อง)

๑๔๘ - ๒๗๓

นิทเทศ ๑ ว่าด้วย ประเภทและอาการแห่งทุกข์ตาม-

หลักทั่วไป (๑๒ เรื่อง)

๑๔๘ - ๑๕๓

ความเกิด

๑๔๘

ความแก่

๑๔๘

ความตาย

๑๔๘

ความโศก

๑๔๙

ความรำไรรำพัน

๑๔๙

ความทุกข์กาย

๑๔๙

ความทุกข์ใจ

๑๕๐

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

๑๕๐

ความพลัดพรากจากสิ่งทีรัก

๑๕๐

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น

๑๕๐

ปัญญาปาทานักขันธ

๑๕๓

หน้า

นิเทศ ๒ ว่าด้วย ทุภษัทรูปในบัญญัติปาทานขันธ (๒ ตอน- รวมทั้งหมด ๙๕ เรื่อง)	๑๕๙ - ๒๕๓
ตอน ๑ ว่าด้วย เบญจขันธโดยวิภาค (๒ วิภาค- : (ก.)-(ข.) ๗๑ เรื่อง)	๑๕๔ - ๒๒๑
(ก.) วิภาคแห่งเบญจขันธ (๕ วิภาค ๖๐ เรื่อง)	๑๕๔ - ๒๐๘
๑. วิภาคแห่งรูปขันธ (๑๕ เรื่อง)	๑๕๕ - ๑๕๘
รูปและรูปอาศัย	๑๕๕
มหาภูตคือธาตุสี่	๑๕๖
การเกิดขึ้นของธาตุสี่ เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข	๑๕๙
ความเพลนในธาตุสี่ เท่ากับความเพลนในทุกข	๑๕๖
รสอระอย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไป ของธาตุสี่	๑๕๙
ความลับของธาตุสี่	๑๖๐
ธาตุสี่ ไม่เพียง เป็นทุกข เป็นอนัตตา	๑๖๑
ยังยินดีในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่	๑๖๒
ความหมายของคำว่า “รูป”	๑๖๓
อุปมาแห่งรูป	๑๖๓
อัสสาทะของรูป	๑๖๔
อำพินพของรูป	๑๖๔
นิสสรณะของรูป	๑๖๘
ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับรูป	๑๖๘
รูปขันธ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๖๘

	หน้า
๒. วิชาคแห่งเวทนาชั้นที่ (๒๑ เรื่อง)	๑๖๙ - ๑๙๒
เวทนาหก	๑๖๙
ความหมายของคำว่า “เวทนา”	๑๖๙
อุปมาแห่งเวทนา	๑๗๐
ความหมายอันแท้จริงของ “บาดาล”	๑๗๑
ธรรมลักษณะ ๘ ประการ แห่งเวทนา	๑๗๑
หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับเวทนา	๑๗๒
ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา	๑๗๔
วิชาคแห่งเวทนา	๑๗๖
“ธรรม” (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลาย- ปริยาย (อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)	๑๗๘
เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง	๑๗๙
เวทนามีธรรมดาแปรปรวน	๑๘๐
เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง	๑๘๑
เวทนาทุกชนิด สรุปลงในความหมายว่า “ทุกข์”	๑๘๒
เวทนา เป็นทางมาแห่งอนุสัย	๑๘๓
อัสสาทะชั้นเลิศ ของเวทนา	๑๘๔
เวทนา คือทางไปแห่งจิตของสัตว์	๑๘๖
การเกิดของเวทนา เท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๙๐
อาการเกิดดับแห่งเวทนา	๑๙๐
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับเวทนา	๑๙๑
เวทนาชั้นที่ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๙๒
ประมวลสิ่งที่ต้องรู้ เกี่ยวกับเวทนา	๑๙๒

	หน้า
๓. วิชาคแห่งสัญญาชั้นร์ (๘ เรื่อง)	๑๙๓ - ๑๙๘
สัญญาหก	๑๙๓
ความหมายของคำว่า “สัญญา”	๑๙๓
อุปมาแห่งสัญญา	๑๙๔
หลักที่ควรรู้ เกี่ยวกับสัญญา	๑๙๕
สัญญามีธรรมดาแปรปรวน	๑๙๖
การเกิดของสัญญา เท่ากับการเกิดของทุกข์	๑๙๖
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับสัญญา	๑๙๗
สัญญาชั้นร์ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๑๙๘
๔. วิชาคแห่งสังขารชั้นร์ (๗ เรื่อง)	๑๘๘ - ๒๐๒
สังขารหก	๑๙๘
ความหมายของคำว่า “สังขาร”	๑๙๙
อุปมาแห่งสังขาร	๑๙๙
สังขารมีธรรมดาแปรปรวน	๒๐๐
การเกิดของสังขาร เท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๑
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับสังขาร	๒๐๑
สังขารชั้นร์ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๒๐๒
๕. วิชาคแห่งวิญญาชั้นร์ (๘ เรื่อง)	๒๐๓ - ๒๐๘
วิญญาณหก	๒๐๓
ความหมายของคำว่า “วิญญาณ”	๒๐๓
อุปมาแห่งวิญญาณ	๒๐๔

หน้า

วิญญานมีธรรมดาแปรปรวน	๒๐๔
วิญญาน เมื่อทำหน้าที่เป็นพีช	๒๐๕
การเกิดของวิญญาน เท่ากับการเกิดของทุกข์	๒๐๗
ข้อควรกำหนด เกี่ยวกับวิญญาน	๒๐๗
วิญญานชั้นนี้ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่	๒๐๗

(ข.) วิภาคแห่งปัญจาทานชั้นนี้ (๑๑ เรื่อง) ๒๐๘ - ๒๒๑

อุปาทานสี่	๒๑๐
รากเง่าแห่งอุปาทานชั้นนี้	๒๑๒
อุปาทานกับอุปาทานชั้นนี้ มิใช่อันเดียวกัน	๒๑๓
อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๒๑๓
เบญจชั้นนี้ ได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ	๒๑๔
ที่ติดของสัตว์	๒๑๕
ผู้ติดบ่วง-ผู้หลุดจากบ่วง	๒๑๖
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน	๒๑๗
ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)	๒๑๙
ลัทธิอื่น ไม่รู้จักเรื่องอดีตวาทุปาทาน	๒๑๙

ตอน ๒ ว่าด้วย เบญจชั้นนี้โดยสรูป (๒๓ เรื่อง) ๒๒๑ - ๒๕๓

เบญจชั้นนี้ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้	๒๒๑
มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจชั้นนี้ (แต่ละชั้นนี้)	๒๒๒
เบญจชั้นนี้ เป็นที่บัญญัติทิฏฐิแห่งสังขตะ	๒๒๓
การถูกตราหน้า เพราะอนุสัยในเบญจ	๒๒๔

	หน้า
การถูกตราหน้า เพราะตายตามเบญจขันธ์	๒๒๖
สัญโญชน์และที่ตั้งแห่งสัญโญชน์	๒๒๗
ความลับของเบญจขันธ์	๒๒๘
เบญจขันธ์ เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์	๒๓๐
เบญจขันธ์ เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้	๒๓๒
เบญจขันธ์ ไม่เที่ยง	๒๓๓
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็ไม่เที่ยง	๒๓๖
เบญจขันธ์เป็นทุกข์	๒๓๖
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็เป็นทุกข์	๒๓๘
เบญจขันธ์ เป็นอนัตตา	๒๓๙
เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ ก็เป็นอนัตตา	๒๔๕
เบญจขันธ์ เป็นภาวะที่หนัก	๒๔๖
เบญจขันธ์ เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย	๒๔๖
เบญจขันธ์ เป็นกองถ่านถ้ำร้าง	๒๔๗
เบญจขันธ์ เป็นเครื่องผูกพันสัตว์	๒๔๘
เบญจขันธ์ “สัตว์” เพราะติดเบญจขันธ์	๒๔๙
ไม่รู้จักเบญจขันธ์ ชื่อว่ามีวิชา	๒๕๑
เพลินในเบญจขันธ์ เท่ากับเพลินในทุกข์	๒๕๑
ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์	๒๕๒

นิทเทศ ๓ ว่าด้วย หลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์-

(๑๘ เรื่อง) ๒๕๔ - ๒๗๓

หลักที่ควรรู้ เกี่ยวกับทุกข์

๒๕๔

	หน้า
ปัญจปาทานชั้นน์ เป็นทุกขอริยสัจ	๒๕๖
ปัญจปาทานชั้นน์ เป็นทุกข์	๒๕๖
ของแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๖
ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)	๒๕๗
ความเป็นทุกข์ ๓ ลักษณะ	๒๕๗
ความทุกข์ของเวทนาและมนุษย์ ตามธรรมชาติ	๒๕๘
เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในอายตนะ	๒๕๙
ทุกข์ เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้	๒๖๐
ทุกข์ คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต (ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)	๒๖๒
ไม่พ้นทุกข์ เพราะมัวเพลินในอายตนะ	๒๖๔
อายตนะหก เป็นทุกขอริยสัจ	๒๖๔
กลุ่มอายตนะ เป็นของร้อน	๒๖๕
กลุ่มอายตนะ เป็นของมีด	๒๖๖
พิษลูกศรแห่งความทุกข์ ของปฏุชน	๒๖๗
สุขทุกข์ เนื่องจากการมีอยู่แห่งชั้นน์	๒๖๘
ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรบบรู้ทุกข์	๒๖๙
ทุกข์ชนิดปลายแถว	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษาคน)	๒๗๐
(ทรงแสดงโดยภาษารวม)	๒๗๑
(คาถาผนวกทำยพระสูตร)	๒๗๓
ทุกขอริยสัจ เป็นสิ่งที่ควรรบบรู้	๒๗๔

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

ภาค ๑

- มีเรื่อง :- นิเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป ๑๒ เรื่อง
นิเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจอุปาทานักขันธ ๙๕ เรื่อง
นิเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์ ๑๘ เรื่อง

อริยสัจจากพระโอรุฬุ

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๓ นิทเทศ)

อุทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ
ท.! ความเกิด เป็นทุกข์, ความแก่ เป็นทุกข์, ความตาย เป็นทุกข์, ความโศก
ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์,
ความประสบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก
เป็นทุกข์, ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์; กล่าว
โดยสรุปแล้ว ปัญญาพานักขันธ์ (ขันธห้าอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน) เป็นตัว
ทุกข์; นี้ เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์.

- ดิก. อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิทเทศแห่งทุกขอริยสัจ

นิทเทศ ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

(มี ๑๒ เรื่อง)

ความเกิด

ภิกษุ ท.! ความเกิด เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! การเกิด การกำเนิด การกำวลง (สูครรภ) การบังเกิด การบังเกิดโดยยั้ง ความปรากฏของขันธทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความเกิด.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความแก่

ภิกษุ ท.! ความแก่ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความแก่.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความตาย

ภิกษุ ท.! ความตาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! การจตุติ ความเคลื่อน การแตกสลายไป การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ

การแตกแห่งชั้นทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จาก สัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้ เรียกว่า ความตาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕

ความโศก

ภิกษุ ท.! **ความโศก เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้า ความโศกกุ่มกืด ความโศกซึมกุ่มกืด ของ บุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง กระทบแล้ว; นี้ เรียกว่า ความโศก.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความรำไรรำพัน

ภิกษุ ท.! **ความรำไรรำพัน เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความ คร่ำครวญ ความรำไรรำพัน การคร่ำครวญ การรำไรรำพัน ความเป็นผู้คร่ำครวญ ความเป็นผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว; นี้ เรียกว่า ความรำไรรำพัน.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความทุกข์กาย

ภิกษุ ท.! **ความทุกข์กาย เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท.! ความ ทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางกาย ความทนได้ยาก

ความรู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย; นี้ เรียกว่า ความทุกข์
กาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความทุกข์ใจ

ภิกษุ ท.! ความทุกข์ใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
ทนได้ยากที่เป็นไปทางใจ ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางใจ ความทนได้ยาก ความ
รู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความความกระทบทางใจ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์ใจ;

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความคับแค้นใจ

ภิกษุ ท.! ความคับแค้นใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความ
กุ่มใจ ความคับใจ ความเป็นผู้กุ่มใจ ความเป็นผู้คับใจ ของบุคคลผู้เผชิญ
แล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว;
นี้ เรียกว่า ความคับแค้นใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

ภิกษุ ท.! ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไร
เล่า ? ภิกษุ ท.! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่ไม่
น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ มีแก่นั่นหรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้

ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา, การต้องไปด้วยกัน การต้องมาด้วยกัน การต้องอยู่ร่วมกัน ความระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก

ภิกษุ ท.! ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกมัด ต่อเขา เช่น มารดาบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตรوماتย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การไม่ได้ไปร่วมกัน การไม่ได้มาร่วมกัน การไม่ได้อยู่ร่วมกัน ความไม่ได้ระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น; นี้ เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุ ท.! ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้เป็นอย่างนั้น เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า "โอหนอ! ขอเราไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา

และความคิดเกิดเล่า ก็อย่าฟังมีมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้นว่า " โอหนอ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่เล่า ก็อย่าฟังมีมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้นว่า "โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา และความตายเล่า ก็อย่าฟังมีมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความสามารถขึ้น ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา และความโศก ความรำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เล่า ก็อย่าฟังมีมาถึงเราเลย" ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความสามารถ; แม้ นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

ปัญจุปาทานักขันธ

ภิกษุ ท.! กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจุปาทานักขันธได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ; เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที.๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

นิทเทศ ๑

ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

จบ

นิเทศ ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจาทานักขันธ

(มี ๙๕ เรื่อง)

ภิกษุ ท.! กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจาทานักขันธนั้น ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น คือ เวทนา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจาทานักขันธ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

ตอน ๑ ว่าด้วยเบญจขันธโดยวิภาค

(ก.)วิภาคแห่งเบญจขันธ

(มี ๕ วิภาค)

ภิกษุ ท.! เบญจขันธ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **รูปขันธ**.

ภิกษุ ท.! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือ ปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **เวทนาขันธ**

ภิกษุ ท.! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **สัญญาชั้น**。

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **สังขารชั้น**。

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; นี้ เรียกว่า **วิญญาณชั้น**。

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เบญจชั้น。

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๙/๙๕.

๑. วิภาคแห่งรูปชั้น รูปและรูปอาศัย

ภิกษุ ท.! มหาภูต (ธาตุ) สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่าง เหล่านี้ด้วย; นี้ เรียกว่า **รูป**。

- นิตาน. สํ. ๑๖/๔/๑๔; และ ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ชื่อว่าผู้ไม่รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ว่า "รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งนั้น คือ มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ภิกษุ **ผู้ไม่รู้จักรูป**.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๗๘/๒๒๔.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ชื่อว่าผู้รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุ ในกรณีนี้ ย่อมรู้ตามเป็นจริง ว่า "รูปชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นคือ มหาภูต สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ภิกษุ **ผู้รู้จักรูป**.

- เอกาทสก. อ. ๒๔/๓๘๑/๒๒๔.

มหาภูต คือ ธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ธาตุมีสี่อย่างเหล่านี้ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่าง คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ธาตุลม). ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ **ธาตุสี่อย่าง**.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๓.

ภิกษุ .! **ปฐวีธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ .! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ .! ส่วนใดเป็นของแข็ง เป็นของหยาบ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน

เฉพาะตน กล่าวคือ ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย ฟันทั้งหลาย หนังเนื้อ เอ็นทั้งหลาย กระดูกทั้งหลาย เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้เล็ก อาหารในกระเพาะ อุจจาระ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกใดๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ! นี้ เรียกว่า ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ท.! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า ปฐวีธาตุ.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๔๓๗/๖๘๔.

ภิกษุ ท.! **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? อาโปธาตุที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท.! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเอิบอาบ เปียกชุ่ม อันวิญญานธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ น้ำดี เกล็ด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อซ้อ น้ำมูตร; หรือแม้ส่วนอื่นอีกใดๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน) ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า อาโปธาตุ.

- อุปวิ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๕.

ภิกษุ ท.! **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท.! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ! ส่วนใดเป็นของเผา เป็นของไหม้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือธาตุไฟที่ยังกายให้อบอุ่นอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้ชรา-ทรุดโทรมอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ทำอาหารซึ่งกินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ให้แปรไปด้วยดีอย่างหนึ่ง; เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า เตโชธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๖.

ภิกษุ ! วาโยธาตุ เป็นอย่างไรเล่า? วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ! ส่วนใดเป็นลม ไหวตัวได้ อันวิญญูณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงอย่างหนึ่ง, ลมพัดลงเบื้องต่ำอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในท้องอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในลำไส้อย่างหนึ่ง, ลมแล่นไปทั่วทั้งตัวอย่างหนึ่ง, และลมหายใจเข้าออกอย่างหนึ่ง; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม; นี้แหละ เรียกว่า วาโยธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๙/๖๘๗.

การเกิดขึ้นของธาตุสี่เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๔.

ความเพลินในธาตุสี่เท่ากับความเพลินในทุกข์

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่ง ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ, ผู้ นั้น ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, เราย่อมกล่าววว่า "ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, ผู้ นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์" ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๘/๔๑๒.

รสอร่อย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไปของธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของ ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ? อะไร เป็นโทษของปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ? อะไร เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้จาก ปฐมวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ?"

ภิกษุ ท.! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "สุข โสมนัส ใด ๆ ที่ อาศัย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ แล้วเกิดขึ้น, สุข และ โสมนัส นี้แล เป็น รสอร่อย ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์มี ความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด, อาการนี้แล เป็น โทษ ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสียได้ ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็น อุบายเครื่อง ออกไปพ้นได้ จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ." ดังนี้แล.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔.

ความลับของธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุ ก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนด ยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก โทษ ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่

เพราะเหตุที่ โทษในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล้ว สัตว์ทั้งหลาย จึงเป็นหน่าย ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล้ว สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

- นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๕/๔๐๘.

ธาตุสี่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ราหุล ! เธอเข้าใจความซ้มนั้นว่าอย่างไร ? ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ^๑ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !"

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง, สิ่งนั้น เป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า?

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !"

๑. ตรัสถึงอากาศธาตุ และวิญญานธาตุ ในที่นี้ด้วย.

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรแลหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่น เป็นของเรา, นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา."

"ข้อนั้น ไม่ควรเห็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

- นิทาน.ส. ๑๖/๒๙๑/๖๑๖.

ยังยึดในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุพชน เป็นผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ครั้นหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว ย่อมทำความหมายมั่น ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่น โดยเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นว่า "ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา" ดังนี้, และย่อมเพลนโดยยิ่ง ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เราຍ่อมกล่าวว่ เพราะเหตุว่าดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่บุพชนนั้น ยังไม่ได้กำหนดรู้โดยทั่วถึงแล้ว.

- มุ. ม. ๑๒/๑/๒.

ความหมายของคำว่า "รูป"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "รูป" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า รูป. สิ่งนั้น แตกสลายได้ เพราะอะไร? สิ่งนั้น แตกสลายได้เพราะความเย็นบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความร้อนบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความหิวบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความระหายบ้าง, แตกสลายได้ เพราะถูกต้องกับเหล็กบ ญง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง, (ดังนี้ เป็นต้น) ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่ารูป

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งรูป

ภิกษุ ท.! แม่น้ำคงคานี้ ไหลพาเอา ฟองน้ำ ก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งมา, บุรุษผู้จักษุ (ตามปกติ) เห็นฟองน้ำก้อนใหญ่ก้อนนั้น ก็พึงเพ่งพิจารณาโดยแยกกาย เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาโดยแยกกายอยู่, ก้อนฟองน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในก้อนฟองน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉนั้น คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม. ภิกษุเห็นรูปนั้น

ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคายอยู่, รูปนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในรูปนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- อนุต. ส. ๑๗/๑๗๑/๒๔๒๗

อัสสาทะของรูป

ภิกษุ ท.! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนนางสาวน้อยแห่งกษัตริย์ก็ดี นางสาวน้อยแห่งพราหมณ์ก็ดี และนางสาวน้อยแห่งคฤหบดีก็ดี ที่มีวัยอันบุคคลพึงแสดงว่าอายุสิบห้าหรือสิบหก ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนพินัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก. ภิกษุ ท.! เหล่านางสาวน้อยนั้น ๆ จักมีสีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ในสมัยนั้น เป็นอย่างยิ่ง มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้นแล พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยสีสรรแห่งวรรณะอันงดงามแล้วบังเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็นอัสสาทะของรูป.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗๓/๒๐๑.

อาทีนพของรูป

ภิกษุ ท.! อาทีนพ (โทษ) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! บุคคล จะได้เห็นน้องหญิง ในกรณีนี้นั้นแหละ โดยกาลต่อมา มีอายุได้ ๘๐ ปีก็ตาม ๙๐ ปีก็ตาม ๑๐๐ ปีก็ตาม **ชราทรุดโทรมแล้ว** มี

หลังอดุจไม้โคปาดสิแห่งหลังคา มีกายคดไปคดมา มีไม้เท้ายังไป ในเบื้องหน้า
เดินตัวสั้นเต็ม กระสับกระส่าย ผ่านวัยอันแข็งแรงไปแล้ว มีฟันหักแล้ว
มีผมหงอกแล้ว มีผมตัดสั้นอย่างลวก ๆ มีผิวหนังหย่อนยาน และมีตัวเต็มไปด้วย
จุด. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอัน
งดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป,
โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ซื่อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! นี่แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ **อาพาธลง** ได้รับทุกข์ทรมาน เป็นไข้หนัก นอนกึ่งเกลือกอยู่ในมูตร
และคูของตนเอง อันบุคคลต้องช่วยพะยุงพยุงให้ลุกและให้นอน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะ
อันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหาย
ไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ซื่อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **ตายแล้ววันหนึ่ง** ก็ตาม ตายแล้ว

สองวันก็ตาม ตายแล้วสามวันก็ตาม หรือกำลังขึ้นพอง มีสีเขียว มีหนองไหล. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **อันฝูงกาจิกกินอยู่** ก็ตาม อันฝูงแร้ง
จิกกินอยู่ก็ตาม อันฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่ก็ตาม อันฝูงสุนัขกัดกินอยู่ก็ตาม
อันฝูงสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่ก็ตาม และอันหมู่หนอนต่างชนิดบ่อนกินอยู่ก็ตาม
ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม
ที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ
ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-
แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ศพ **เป็นร่างกระดูก** ยังมีเนื้อและเลือด
และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดอยู่ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจากเนื้อ แต่ยังมี
เลือดเปื้อนอยู่ และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศ-

จากเนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรัดไว้ก็ตาม เป็นท่อนกระดูก ที่ปราศจากเอ็นเป็นเครื่องรัด กระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง กระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกข้อสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกซี่ข้างไปทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระดูกแขนไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง กระดูกคอไปทางหนึ่ง กระดูกคางไปทางหนึ่ง ฟันไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง. ภิกษุ ท.! พวกเขาเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้นย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล เป็นอาทินพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ เป็นชิ้นกระดูก มีสีชาวดั่งสีสังข์ก็ตาม เป็นชิ้นกระดูกกองเรียวยาวอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่งไปแล้วก็ตาม เป็นกระดูกเปื่อยผงละเอียดยไปแล้วก็ตาม. ภิกษุ ท.! พวกเขาเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร : สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ไต ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! แม่นี้แล ก็เป็นอาทินพของรูป.

นิสสรณะของรูป

ภิกษุ ท.! นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกไปพ้นได้) ของรูป เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้ของรูป แล.

- ม. ม. ๑๒/๑๗๕/๒๐๓, และ ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๗/๑๑๙.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ รูป

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยรูป แล้วเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็น รสอร่อย (อัสสาทะ) ของรูป; รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) ของรูป; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป ด้วยอุบายใด ๆ อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกไปพ้นได้ (นิสสรณะ) จาก รูป.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๔, ๗๗/๕๙, ๑๑๙.

รูปชั้นใดโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย : ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า รูป;

ความเกิดขึ้นแห่งรูป มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร; **ความดับไม่เหลือแห่งรูป** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร; อริยมรรคมมีองค์ ๘ นี้ นั่นเอง เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

๒. วิภาคแห่งเวทนาขันธ์

เวทนาหก

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **เวทนา**.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ความหมายของคำว่า "เวทนา"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "เวทนา" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา. สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นสุขบ้าง, ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นทุกข์บ้าง, และย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันไม่

ทุกข์ไม่สุขบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เมื่อฝนเมล็ดหยาบ ตกในสรทสมัย (ท้ายฤดูฝน), **ต่อมน้ำ** ย่อมเกิดขึ้นและแตกกระจายอยู่บนผิวน้ำ. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปรกติ) เห็นต่อมน้ำนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต่อมน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในต่อมน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดยก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ รู้สึกในเวทนานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นรู้สึกอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **เวทนานั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในเวทนานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนธ. ส. ๑๗/๑๗๑/๒๔๓.

ความหมายอันแท้จริงของ "บาดาล"

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ พุตกันว่าบาดาลมีอยู่ใต้มหาสมุทร.
 ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่มีการสดับ กล่าวสิ่งนั้น ซึ่งไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ว่าบาดาล
 มีอยู่ใต้มหาสมุทร. ภิกษุ ท.! คำว่า "บาดาล" นั้น เป็นคำแทนชื่อ ของ
 ทุกขเวทนาอันมีอยู่ในสรีระนี้. ภิกษุ ท.! บุคคล ผู้ไม่มีการสดับ ถูกต้อง
 ทุกขเวทนาในสรีระนี้ อยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจ ร่ำไรรำพัน เป็นผู้
 ทุบอกร่ำไห้ ย่อมถึงความมีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า บุคคลผู้
 ไม่มีการสดับนี้ จมลงแล้วในบาดาล ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ภิกษุ ท.! ส่วน อริยสาวก ผู้มีการสดับ เมื่อ ถูกต้องทุกขเวทนา
 ที่เป็นไปในสรีระ ย่อม ไม่เศร้าโศก ย่อมไม่ลำบากใจ ไม่ร่ำไรรำพัน ไม่เป็น
 ผู้ทุบอกร่ำไห้ ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้มีสติพินเพื่อน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า
 อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ ไม่จมลงแล้วในบาดาล มีที่ยืนเหยียบถึง.

- สฬ. ส. ๑๘/๒๕๕/๓๖๕.

ธรรมลักษณะ ๘ ประการแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
 อทุกขมสุขเวทนา : นี้เราเรียกว่า เวทนา.

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ จึงมี **ความเกิดขึ้น** แห่งเวทนา (: นี้คือ
 สมุทัยแห่งเวทนา)

ตัณหา เป็น **ปฏิบัติทำให้ถึงความเกิดขึ้น** แห่งเวทนา^๑ (: นี้คือสมุทัยคามินี-ปฏิบัติแห่งเวทนา.)

เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมี **ความดับ** แห่งเวทนา (: นี้คือนิโรธแห่งเวทนา).

อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ เป็น **ปฏิบัติทำให้ถึงความดับ** แห่งเวทนา; คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (: นี้คือนิโรธคามินีปฏิบัติแห่งเวทนา).

สุขไสมนัสอันใด อาศัยเวทนาเกิดขึ้น : นี้คือ **อัสสาทะ** (รสอร่อย) แห่งเวทนา.

ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แห่งเวทนา : นี้คือ **อาทีนวะ** (โทษ) จากเวทนา.

การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ในเวทนา : นี้คือ **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออก) จากเวทนา

- สฬา. ส. ๑๘/๒๘๘/๔๓๘.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวกันว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา,

๑. ข้อนี้หมายความว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดความหมายหรือค่าของเวทนา. ข้อนี้ไม่ขัดกับหลักทั่วไปที่ว่า เวทนาให้เกิดตัณหา แต่ประการใด.

พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา" ดังนี้. เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **เวทนาสาม** เหล่านี้; คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิส (กามคุณ ๕) ก็มี สุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิส (ไม่มีกามคุณ ๕) ก็มี; ทุกขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี ทุกขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี; อทุกขมสุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี อทุกขมสุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **ความเป็นต่างกันของเวทนา**.

ภิกษุ ท.! **ผลของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อเสวยเวทนาใดอยู่ ยังอัตตภาพซึ่งเกิดแต่เวทนานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นฝ่ายบุญก็ตาม เป็นฝ่ายมิใช่บุญก็ตาม. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **ผลของเวทนา**.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของเวทนา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึง **ความดับไม่เหลือของเวทนา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา" ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๐/๓๓๔.

ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา

พุทธสาวก เป็นผู้มึจิตตั้งมั่น มีสติ มีสัมปชัญญะย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนา ซึ่งแดนเกิดแห่งเวทนา ซึ่งธรรมเป็นที่ดับแห่งเวทนาซึ่งหนทางให้ถึงความสิ้นไป (แห่งฉันทราคะในเวทนา), ภิกษุ เพราะสิ้น(ฉันทราคะ) แห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้หายหิว ดับเย็นสนิท.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกข์มีความสุขก็ตาม เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตามบุคคลรู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ มีความหลอกลวงเป็นธรรมดา มีการแตกสลายเป็นธรรมดา เสวยแล้ว เสวยแล้ว เห็นอยู่ว่าเป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา : ดังนี้ย่อมปราศจากความกำหนัดในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่, ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ราคานุสัย ย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. เมื่อ บุคคล เสวยทุกข์เวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยย่อม มีแก่เขา ผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. บุคคล เพลิดเพลิน แม้ในอทุกขมสุข อันพระภูริปัญญาพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เป็นธรรมอันร้ายับ ก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุมีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ ก็เป็น บัณฑิตรอบรู้เวทนาทั้งปวง ภิกษุ นั้น เพราะรอบรู้ซึ่งเวทนา จึงเป็นผู้ไม่มี อาสวะในทิวติธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร.

บุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสีย ซึ่งชีวิต อดกลั้นไม่ได้ ย่อมหวั่นไหว ย่อมคร่ำครวญรำไห่ ทุพพล- ภาพ หมดกัลัง; บุคคลนั้น จมลงแล้วในบาดาล (แห่งเวทนา) ซึ่ง ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ส่วนบุคคลใด ถูกทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะ นำเสียซึ่งชีวิต ย่อมอดกลั้นได้ ไม่หวั่นไหว; บุคคลนั้น ไม่จมลงแล้ว ในบาดาล เพราะมีที่ยืนเหยียบถึง.

ผู้ใด เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุขอันกำลังมีอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยง; ผู้นั้นเป็น ภิกษุ ผู้รู้เห็นโดยชอบ ย่อมรอบรู้ซึ่งเวทนา เพราะรอบรู้เวทนาจึงเป็นผู้

ไม่มีอาสวะในทิฏฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวท
ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร,

- สฬา. ส. ๑๘/๒๕๔-๒๕๗/๓๖๐, ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖, ๓๖๘.

วิภาคแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แก่พวก
เธอทั้งหลาย, พวกเธอ จงฟังธรรมปริยายข้อนี้.

ภิกษุ ท.! ธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปดนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?
ภิกษุ ท.! เวทนา มีสองอย่าง เราได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา มี
สามอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา มีห้าอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้ว
โดยปริยาย, เวทนา มีหกอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา
มีสิบแปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา มีสามสิบหกอย่าง
เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, และเวทนา มีร้อยแปดอย่าง เราก็ได้กล่าว
แล้วโดยปริยาย.

ภิกษุ ท.! เวทนา สองอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เวทนา สอง
อย่างนั้น คือ เวทนาที่เป็นไปทางกาย และเวทนาที่เป็นไปทางใจ. ภิกษุ ท.!
เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสองอย่าง

ภิกษุ ท.! เวทนา สามอย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เวทนา
สามอย่างนั้น คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกลึกลับเป็นสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกลึกลับ

เป็นทุกข์) และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกข์หรือสุข).
ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา ห้าอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ห้าอย่างนั้น คือ อินทรีย์คือสุข อินทรีย์คือทุกข์ อินทรีย์คือโสมนัส อินทรีย์คือโทมนัส และอินทรีย์คืออุเบกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาห้าอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา หกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา หกอย่างนั้น คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สิบแปดอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สิบแปดอย่างนั้น คือ ความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยโสมนัสหกอย่าง, ความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยโทมนัสหกอย่าง, และความรู้สึกของจิตที่มัวสุมอยู่ด้วยอุเบกขาหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสิบแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สามสิบหกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สามสิบหกอย่างนั้น คือ โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน (กามคุณ ๕) หกอย่าง, โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน (ไม่เกี่ยวด้วยกามคุณ ๕) หกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อนหกอย่าง, โทมนัส-

เวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรือนหกอย่าง, อุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยเหี้ยวเรือนหกอย่าง, และอุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรือนหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามสิบหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! เวทนา ร้อยแปดอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ร้อยแปดอย่างนั้น คือ เวทนาสามสิบหก (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ส่วนที่เป็นอดีต, เวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นอนาคต, และเวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นปัจจุบัน. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ ชื่อว่าธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แล.

- สฬ้า. สั. ๑๘/๒๘๖-๘/๔๓๐-๗.

**"ธรรม" (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลายปริยาย
(อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)**

ภิกษุ ท.! เวทนาเรากล่าวแล้ว โดยปริยายแม้สองอย่าง, โดยปริยายแม้สามอย่าง, โดยปริยายแม้ห้าอย่าง, โดยปริยายแม้หกอย่าง, โดยปริยายแม้สิบแปดอย่าง, โดยปริยายแม้สามสิบหกอย่าง, โดยปริยายแม้ร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนี้ ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดงธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนี้, ชนเหล่าใด จัก **ไม่สำคัญร่วม** จักไม่รู้ร่วม จักไม่พอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พูดไว้ดีแล้ว; เมื่อ

เป็นอย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน
 ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกปาก อยู่.

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนั้น ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดง
 ธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนั้น, ชนเหล่าใด จัก **สำคัญร่วม** จักรู้ร่วม จักพอใจ
 ร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พุดไว้ดีแล้ว; เมื่อเป็น
 อย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักพร้อมเพรียงกัน บันเทิงต่อกัน ไม่วิวาทกัน
 เข้ากันได้เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันและกันด้วยสายตาอันเป็นที่รักอยู่, ดังนี้แล.

- สฬ้า. ส. ๑๘/๒๘๓/๔๒๕.

เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง

อัคคิเวสสนะ ! เวทนามีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ?
 สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกข-
 เวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยทุกขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้
 เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่
 ทุกขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยทุกขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา** เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **ทุกขเวทนา** ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **อทุกขมสุขเวทนา** เล่า ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๖๗/๒๗๓.

เวทนามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้แล

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๘๐/๔๗๓.

เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! เวทนา มีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! สุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง.

ภิกษุ ท.! แต่กาลใดแล สุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นลูกศร,

อทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นของไม่เที่ยง; ภิกษุท.! แต่กาลนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า "ผู้เห็นโดยถูกต้อง (สมมุตทโส) ได้ ตัดค้นหาเสียแล้ว รื้อถอนสัญญาชนนี้ได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะ รู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว."

- สฬา. ส. ๑๘/๒๕๖/๓๖๗.

เวทนาทุกชนิดสรุปลงในความหมายว่า "ทุกข์"

ภิกษุองค์หนึ่งกราบทูลว่า :-

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อข้าพระองค์หลีกออกเร้น อยู่ได้เกิดการใคร่ครวญ ขึ้นในใจว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ อย่าง คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขม-
สุขเวทนา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า 'เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์' ดังนี้' ข้อที่พระองค์ตรัสว่า 'เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนา
นั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์' ดังนี้' ทรงหมายถึงอะไรหนอ?"

ภิกษุ ! ดีแล้ว ดีแล้ว. เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ อย่าง เหล่านี้คือ
สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา จริง; และยังได้กล่าวว่า "เวทนา
ใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์". ข้อนี้เรากล่าวหมายถึง
ความเป็นของไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งหลายนั่นเอง, และเรายังกล่าวหมายถึงความ
เป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดา ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดา ความเป็นของ
จางคลายไปเป็นธรรมดา ความเป็นของดับไม่เหลือเป็นธรรมดา ความเป็นของ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ของสังขารทั้งหลายนั้นแหละ ที่ได้กล่าวว่า "เวทนา
ใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์" ดังนี้.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๖๘/๓๙๑.

เวทนาเป็นทางมาแห่งอนุสัย

ภิกษุ ท.! อาศัยตากับรูป เกิด จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) ขึ้น, อาศัยหูกับเสียง เกิด โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งทางหู) ขึ้น, อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิด ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งทางจมูก) ขึ้น, อาศัยลิ้นกับรส เกิด ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งทางลิ้น) ขึ้น, อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิด กายวิญาณ (ความรู้แจ้งทางกาย) ขึ้น และอาศัยใจกับธรรมารมณ์ เกิด มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) ขึ้น; ความประจวบกันแห่งสิ่งทั้งสาม (เช่น ตา รูป จักขุวิญญาณ เป็นต้น แต่ละหมวด) นั้น ชื่อว่า ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. บุคคลนั้น เมื่อ **สุขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพำสรรรเสริญ เมามกอยู่, **อนุสัยคือราคะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **ทุกขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกรำไห่ ถึงความหลงใหลอยู่, **อนุสัยคือปฏิฆะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **เวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข** ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนพ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้น) ของเวทนานั้นด้วย, **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้นหนอ ยังละอนุสัยคือราคะในเพราะสุขเวทนาไม่ได้, ยังบรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในเพราะทุกขเวทนาไม่ได้, ยังถอนอนุสัยคืออวิชชาในเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้, ยังละอวิชชาไม่ได้ และยังทำ

วิชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ให้ทิฏฐิธรรม (ปัจจุบัน) นี้
ดังนี้ : ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- อภิ. ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อัสสาทะชั้นเลิศของเวทนา

ภิกษุ ท.! อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไร
เล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสังัดจากกามและสังัดจากกุศลธรรม
ทั้งหลาย ย่อมบรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก
แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ. เพราะสังัดจากกามและสังัดจาก
กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อม บรรลุมานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข อัน
เกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความ
เดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น,
และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย.
ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย.
ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำ
ความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อม
บรรลุมานที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์
อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่
ภิกษุ ท.! ในสมัยใด, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ ย่อมบรรลุมาน
ที่สอง อันเป็นเครื่องส่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ

ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. สมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสนาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อม **บรรลุฌานที่สาม** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า "ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ. เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า "ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสนาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน,

ยอม บรรลุฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, bn เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, ย่อมบรรลุฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท.! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่งแล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๗๖/๒๐๕.

เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์

ภิกษุ ท.! คำที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้, ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี้ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรามองเห็นการได้ซึ่ง รูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหยื่อโลก ในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนกำลังได้อยู่ก็ตาม, หรือว่าเมื่อระลึกถึงรูป เช่นนั้น อันตนเคยได้แล้วแต่กาลก่อน ซึ่งล่วงแล้ว ดับสิ้น แปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น. ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน (เคหสิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาย-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบ ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ก็ตามรูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น. ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน (เนกขัมม-สิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรามองเห็นการไม่ได้ ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหตุโลกในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนไม่ได้ก็ตาม, หรือว่า เมื่อระลึกถึง รูป เช่นนั้น อันตนยังไม่เคยได้แต่กาลก่อน ซึ่งลวงดับ ดับสิ้นแปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโทมนัสขึ้น. ความโทมนัสใดมีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่า ความโทมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน (เคหลิต-โทมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยเหยาเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหยาเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาญ-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตาที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ ก็ตามรูปทั้งหมดเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้แล้ว เขา ย่อมเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย ว่า "เมื่อไรหนอ! เราจักเข้าถึงอายตนะนั้น แล้วแลอยู่ อันเป็นอายตนะที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งอายตนะนั้นแล้วแลอยู่ ในบัดนี้" ดังนี้. เมื่อเขาเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหึ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย อยู่ดังนี้ ย่อมเกิดความโทมนัสขึ้น เพราะความกระหึ่มนั้นเป็นปัจจัย. ความโทมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่าความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจาก

เหี่ยวเรื้อน (เนกขัมมสิตโตมนัส) (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน (เคหสิตอุเบกขา) ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเห็นรูปด้วยตาแล้ว อุเบกขาก็เกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้หลง ผู้เขลา ผู้บุดูชน ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ผู้ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง. อุเบกขาใด ซึ่งเป็นอุเบกขาของบุดูชน อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้ เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน. (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อคนเรา รู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลាយ-ความกำหนดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อน หรือในบัดนี้ ก็ตาม รูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดอุเบกขาขึ้น. อุเบกขาใด มีลักษณะเช่นนี้ อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปได้ว้าง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนี้ เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน (เนกขัมมสิตอุเบกขา). (ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับ

ชื่อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท.! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหี่ยวเรื้อน ๖ อย่างแล.

ภิกษุ ท.! คำใดที่เรากล่าวว่ "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้ั้น, คำนั้น เรากล่าวอาศัยความข้อนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๒-๔๐๕/๖๒๔-๖๓๐.

การเกิดของเวทนา เท่ากับ การเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย และเป็นความปรากฏของชราและมรณะแล.

- ขนุธ. ส. ๑๗/๒๘๔/๔๘๗.

อาการเกิดดับแห่งเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ เกิดมาจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! เพราะ อาศัยผัสสอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาย่อมเกิดขึ้น; เพราะ ความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น สุข-

**เวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ย่อมดับไป
ย่อมระงับไป.**

(ในกรณีแห่ง **ทุกขเวทนา** และ **อทุกขมสุขเวทนา** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำมีนัยะ
อย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน เมื่อไม้สีไฟสองอันสีกัน ก็เกิดความร้อน
และเกิดไฟ, เมื่อไม้สีไฟสองอันแยกกัน ความร้อนก็ดับไฟสงบไป. ภิกษุ ท.!
ฉันใดก็ฉันนั้น : เวทนาทั้งสามนี้ ซึ่งเกิดจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะ
เป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย อาศัยผัสสะแล้วย่อมเกิดขึ้น, ย่อมดับไปเพราะ
ผัสสะดับ, ดังนี้แล.

- สฬา, สั. ๑๘/๒๖๖/๓๘๙-๓๙๐.

ข้อความกำหนดเกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุข
โสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัตสาทะ) ของเวทนา; เวทนา ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ**
(อาทีนพ) ของเวทนา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความ
พอใจ ในเวทนา การละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ใน
เวทนา ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ)
จากเวทนา.

- ขนุฎิ. สั. ๑๗/๓๕/๕๙.

เวทนาชั้นนี้โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ : ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า เวทนา; **ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่ง สัมผัส; **ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่ง สัมผัส; อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- อนุต. ส. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ประมวลสิ่งที่ต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา

พระอานนที่ได้กราบทูลถามว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เวทนา เป็นอย่างไรหนอ ? ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างไร? ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร? ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา? อะไรเป็นโทษเลวทรามของเวทนา ? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกจากเวทนา ?”

อานนท์! เวทนา มี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
 อทุกขม สุขเวทนา; อานนท์! นี้เราเรียกว่าเวทนา. ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 ย่อมมีเพราะ**ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ**, ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะ
ความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ. มรรคอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปดประการ
 นี้เอง เป็นปฏิบัติทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา. ได้แก่ สัมมาทิฐิ
 สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
 สัมมาสติ สัมมาสมาธิ **สุขโสมนัสอันใดเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา** นั่นคือ
 รสอร่อยของเวทนา. **เวทนา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา**
 นั่นคือโทษเลวทรามของเวทนา. **การกำจัด การละเสีย ซึ่งฉันทราคะในเวทนา**
 นั่นคืออุบายเป็นเครื่องออกจากเวทนา.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๗๒/๓๙๙.

๓. วิภาคแห่งสัญญาขันธ์

สัญญาหก

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า? หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้
 คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญา
 ในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า **สัญญา**.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

ความหมายของคำว่า "สัญญา"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "สัญญา" เพราะอาศัยความหมาย
 อะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น

(เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัญญา. สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเขียวบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเหลืองบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีแดงบ้าง, และย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีขาวบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัญญา.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งสัญญา

ภิกษุ ท.! เมื่อเดือนท้ายแห่งฤดูร้อนยังเหลืออยู่, ในเวลาเที่ยงวัน **พยับแดด** ย่อมไหวยิบยิบ. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นพยับแดดนั้น ก็เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุคคลนั้นเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **พยับแดดนั้น** ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในพยับแดดนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันนั้น คือ สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ สังเกตเห็น (การบังเกิดขึ้นแห่ง) สัญญานั้น ย่อมเพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคาย-เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพิจารณาพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สัญญานั้นย่อม**

ปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในสัญญาานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนุติ. ส. ๑๗/๑๗๒/๒๔๔.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวว่ "พึงรู้จักสัญญา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา, ถึงรู้จักความเป็นต่างกันของสัญญา, พึงรู้จักผลของสัญญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา" ดังนี้ั้น, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **สัญญาหกเหล่านี้** คือ สัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโณฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณ.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สัญญาในรูปก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในเสียงก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในกลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในรสก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในโณฏฐัพพะก็เป็นอย่างหนึ่ง, และสัญญาในธรรมารมณก็เป็นอย่างหนึ่ง, ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ความเป็นต่างกันของสัญญา.

ภิกษุ ท.! **ผลของสังขญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เรา กล่าวสังขญา ว่า มีถ้อยคำที่พูดออกมานั้นแหละ เป็นผล, เพราะบุคคลย่อม พูดไปตามสังขญา โดยรู้สึกว่ "เราได้มีสังขญาอย่างนี้ ๆ" ดังนี้. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ผลของสังขญา.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของสังขญา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของสังขญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึง ความดับไม่เหลือของสังขญา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การ พูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่ "พึงรู้จักสังขญา, พึงรู้จักเหตุ เป็นแดนเกิดของสังขญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสังขญา, พึงรู้จักผล ของสังขญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสังขญา, และพึงรู้จักทางดำเนิน ให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขญา" ดังนี้, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฎก. อ. ๒๒/๔๖๑/๓๓๔.

สังขญามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท.! สังขญาในรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญาในธรรมารมณฺ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปร-
ปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๔.

การเกิดของสัญญาเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยั้ง และความปรากฏ
ของสัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาใน
โผฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณฺ์ ไต ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของ
ทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความ
ปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๘๙.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ไต ๆ ที่อาศัย สัญญา แล้วเกิดขึ้น, สุข
โสมนัส นี้แล เป็นรสอร่อย (อัสสาทะ) ของสัญญา; สัญญาไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) ของสัญญา; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากสัญญา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๕, ๗๘/๕๙, ๑๒๑.

สัญญาขันธโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้ คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญาในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สัญญา. ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

๔. วิภาคแห่งสังขารขันธ

สังขารหก

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนา

ในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย.

- อนุต. ส. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

ความหมายของคำว่า "สังขาร"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "สังขารทั้งหลาย" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สังขาร. สิ่งนั้น ย่อมปรุงแต่งอะไร ให้เป็นของสำเร็จรูป? สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งรูป ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นรูป, ย่อมปรุงแต่งเวทนา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นเวทนา, ย่อมปรุงแต่งสัญญา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสัญญา, ย่อมปรุงแต่งสังขาร ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสังขาร, และย่อมปรุงแต่งวิญญาณให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นวิญญาณ. ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่าสังขารทั้งหลาย.

- อนุต. ส. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งสังขาร

ภิกษุ ท.! บุรุษผู้หนึ่งมีความต้องการด้วยแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เทียวหาแก่นไม้อยู่, เขาจึงถือเอาขวานอันคมเข้าไปสู่ป่า. เขาเห็น **ต้นกล้วย** ต้นใหญ่ ในป่านั้น ลำต้นตรง ยังอ่อนอยู่ ยังไม่เกิดแก่นได้. เขาตัดต้นกล้วย

นั้นที่โคน แล้วตัดปลาย แล้วจึงปอกกาบออก. บุรุษนั้น เมื่อปอกกาบออกอยู่ ณ ที่นั้น ก็ไม่พบแม้แต่กระพี้ (ของมัน) จักพบแก่นได้อย่างไร. บุรุษผู้มี จักษุ (ตามปรกติ) เห็นต้นกล้วยนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อ บุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต้นกล้วยนั้น ย่อมปรากฏ เป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในต้นกล้วยนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบ หรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุ สังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่น สารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงมีได้ อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๒/๒๔๕.

สังขารมีธรรมชาติแปรปรวน

ภิกษุ ท.! สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปร-
ปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณฺ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๕.

การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของสัญเจตนา ในเรื่องรูป สัญเจตนาในเรื่องเสียง สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น สัญเจตนาในเรื่องรส สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณฺ์ ไต ๆ นั้น เท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๗๑.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สังขาร

ภิกษุ ท.! สุข โสมนัส ไต ๆ ที่อาศัยสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัตสทาตะ) ของสังขารทั้งหลาย; สังขาร

ทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของสังขารทั้งหลาย; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากสังขารทั้งหลาย.

- ขนธ.ส. ๑๗/๗๙/๑๒๒.

สังขารชั้นกัมมโดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย. ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย มีได้เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนธ.ส. ๑๗/๗๙/๑๑๖.

๕. วิภาคแห่งวิญญานชั้น

วิญญานหก

ภิกษุ ท.! วิญญาน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญานหกเหล่านี้ คือ วิญญานทางตา, วิญญานทางหู, วิญญานทางจมูก, วิญญานทางลิ้น, วิญญานทางกาย, และวิญญานทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **วิญญาน**.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

ความหมายของคำว่า "วิญญาน"

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "วิญญาน" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาน. สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเปรี้ยวบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขมบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความหวานบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความความไม่ขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเค็มบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง (ดังนี้ เป็นต้น) ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากกระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาน.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งวิญญาน

ภิกษุ ท.! นักแสดงกลก็ตาม ลูกมือของนักแสดงกลก็ตาม แสดงกลอยู่ที่ทางใหญ่สี่แยก. บุรุษผู้มีจักขุ (ตามปรกติ) เห็นกลนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, กลนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสาร ในกลนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ วิญญาน ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม; ภิกษุสังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) วิญญานนั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, วิญญานนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป. ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในวิญญานนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๗๓/๒๔๖.

วิญญานมีธรรมชาติแปรปรวน

ภิกษุ ท.! วิญญานทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญานทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน
มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๗๙/๔๗๑.

วิญญาณเมื่อทำหน้าที่เป็นพืช

ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่านี้
เหล่า? ห้าอย่างคือ พืชจากเหง้า (มูลพืช), พืชจากต้น (ขนฺธพืช), พืช
จากตา (ผลพืช), พืชจากยอด (อศฺคพืช), และพืชจากเมล็ด (เช่นข้าวเป็นต้น)
เป็นคำรบห้า (พืชพืช).

ภิกษุ ท.! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้ ที่ไม่ถูกทำลาย ยัง
ไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอัน
เจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, แต่ดิน น้ำ ไม่มี. ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่าง
เหล่านั้น จะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้แลหรือ?

"หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้แหละ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่น่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, ทั้งดิน น้ำ ก็มีด้วย. ภิกษุ ท.! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านั้นจะพึงเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้มิใช่หรือ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! **วิญญาณฐิติ** สี่อย่าง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร) พึงเห็นว่าเหมือนกับ **ดิน**. ภิกษุ ท.! **นันทิราคะ** พึงเห็นว่าเหมือนกับ **น้ำ**. ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย (คือกรรม) พึงเห็นว่าเหมือนกับ **พืชสด** ทั้งห้านั้น.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **รูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **เวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไป ส่องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใด จะพึงกล่าวอย่างนี้ ว่า "เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของ วิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นจากสังขาร" ดั่งนี้นั้น, นี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๗/๑๐๖-๑๐๗.

การเกิดของวิญญาณเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท.! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยี่ง และความปรากฏ ของวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณ ทางกาย และวิญญาณทางใด ๆ นั้นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปรกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชรา และมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๓.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ วิญญาณ

ภิกษุ ท! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัย วิญญาณ แล้วเกิดขึ้น, สุข โสมนัสนี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของวิญญาณ; วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น โทษ (อาทีนพ) ของวิญญาน; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาน การละเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาน ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ) จากวิญญาน.

- ธนฺถ. สํ. ๑๗/๘๐/๑๒๓.

วิญญานชั้นนี้โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท.! วิญญาน เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญานหกเหล่านี้คือ วิญญานทางตา, วิญญานทางหู, วิญญานทางจมูก, วิญญานทางลิ้น, วิญญานทางกาย, และวิญญานทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า วิญญาน. **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป; **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แน่นอน เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ธนฺถ. สํ. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

(ข.) วิภาคแห่งปัญจูปาทานักขันธ

ภิกษุ ท.! **ปัญจูปาทานักขันธ** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! **รูป** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบัน ก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ

ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **เวทนา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **สัญญา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **สังขารทั้งหลาย** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน, ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท.! ชั้นที่ยังมีอุปาทานห้าชั้นเหล่านี้ เรียกว่า ปัญจอุปาทานิกชั้น แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๕๗/๙๖.

อุปาทานสี่

ภิกษุ ท.! อุปาทานมี ๔ อย่าง เหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ :-

๑. กามุปาทาน ความถือมั่นใน กาม
๒. ทิฏฐุปาทาน ความถือมั่นใน ทิฏฐิ
๓. สิลัพพตูปาทาน ความถือมั่นใน ศีลพรต
๔. อัตตวาทูปาทาน ความถือมั่นใน วาทะว่าตน.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อุปาทานสี่อย่าง.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๘๘/๓๓๗.

(คำอธิบายตามนัยแห่งคัมภีร์มัชฌิมสังคณี อภิธัมมปิฎก ๓๔/๓๐๖/๗๘๐ มีดังนี้:-)

ธรรมทั้งหลายชื่อ อุปาทาน เป็นอย่างไร? อุปาทานสี่ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิลัพพตูปาทาน และอัตตวาทูปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, **กามุปาทาน** เป็นอย่างไร? กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) กามราคะ (ความยินดีในกาม) กามนันทิ (ความเพลินในกาม) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) กามสิเนหะ (ความเยื่อใยในกาม) กามปริพาหะ (ความเจ้าร้อในกาม) กามมุจฉา (ความสยบในกาม) กามัชฌิเมสานะ (ความเมาหมกในกาม) ในกามทั้งหลายใด ๆ. นี้ เรียกว่า กามุปาทาน

ในอุปาทานสี่นั้น, ทิฏฐุปาทาน เป็นอย่างไร ? "ของที่ให้แล้วไม่มี, ของที่บูชาแล้วไม่มี, ของที่บวงสรวงแล้วไม่มี, ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ทำชั่วไม่มี, โลกนี้ไม่มี, โลกอื่นไม่มี, มารดาไม่มี, บิดาไม่มี, สัตว์ผู้โอบปาดิกะไม่มี, เหล่าสมณพราหมณ์ผู้ไปถูก ปฏิบัติถูก คือผู้ที่ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วจึงประกาศให้รู้ 'ไม่มีในโลก'. ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ ไต่ ๆ เป็นทิฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิฏฐิ, รกชฎด้วยทิฏฐิ, กัณดารด้วยทิฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ, โยกโคลงด้วยทิฏฐิ, รังรัดไว้ด้วยทิฏฐิ, การจับ, การจับยึดไว้, การยึดถือไว้อย่างแน่นหนา, การลูปคลำ, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้ เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน. ยกเว้น สิลัพพตฺุปาทาน และอิตฺตวาทุปาทานเสียแล้ว แม้ทั้งหมด เป็นมิจฉาทิฏฐิสิ้น ชื่อทิฏฐุปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, สิลัพพตฺุปาทาน เป็นอย่างไร ? "ความสะอาดด้วยศีล, ความสะอาดด้วยวัตร ความสะอาดด้วยศีลพรด ของเหล่าสมณพราหมณ์ ในภายนอกแต่ศาสนานี้". ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ ไต่ ๆ เป็นทิฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิฏฐิ, รกชฎด้วยทิฏฐิ, กัณดารด้วยทิฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิฏฐิ, โยกโคลงด้วยทิฏฐิ, รังรัดไว้ด้วยทิฏฐิ, การจับ, การจับยึดไว้, การยึดถือเอาไว้อย่างแน่นหนา, การลูปคลำ, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้ เรียกว่า สิลัพพตฺุปาทาน.

ในอุปาทานสี่นั้น, อิตฺตวาทุปาทาน เป็นอย่างไร ? บุณฺชนผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟังในโลกนี้ ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ; ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ

วิญญาณ ว่าเป็นอัตตาก็ดี, ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งอัตตา เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็ดี, ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่ามีอยู่ในอัตตาก็ดี, หรือว่า ย่อมเห็นเนื่องอยู่เสมอ ซึ่งอัตตาวามีอยู่ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็ดี. ความเห็นมีลักษณะดังกล่าวนี้ใด ๆ เป็นทิวฏฐิ, ไปแล้วด้วยทิวฏฐิ, รกชัฏด้วยทิวฏฐิ, กันดารด้วยทิวฏฐิ, เป็นข้าศึกด้วยทิวฏฐิ, โยก-โคลงด้วยทิวฏฐิ, ริงรัดไว้ด้วยทิวฏฐิ, การจับ. การจับยึดไว้, การยึดถือเอาไว้อย่างแน่นหนา, การลบลบล้าง, มรรคที่ชั่วช้า, ทางที่ผิด, ความเป็นที่ผิด, การสืบทอดลัทธิที่ผิด, ถือการแสวงหาในด้านที่ผิด. นี้เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน.

เหล่านี้ คือ ธรรมทั้งหลาย ชื่อ อุปาทาน.

รากเงาแห่งอุปาทานชั้น

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานชั้น มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้นหรือ ?

ภิกษุ ! อุปาทานชั้น มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็อุปาทานชั้นห้าเหล่านี้ มีอะไรเป็นรากเงาเล่า พระเจ้าข้า?”

ภิกษุ ! อุปาทานชั้นห้าเหล่านี้ มีฉันทะ (ความพอใจ) เป็นรากเงาแล.

อุปาทานกับอุปาทานขันธมิใช่อันเดียวกัน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานนั้นเองหรือ ที่ชื่อว่า ปัญฺอุปาทานนักขันธเหล่านั้น ? หรือว่าอุปาทาน เป็นอื่นไปจาก ปัญฺอุปาทานนักขันธทั้งหลายแล้ว? พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ! ตัวอุปาทานนั้น ไม่ใช่ตัวปัญฺอุปาทานนักขันธ, แต่อุปาทานนั้น ก็ได้มีในที่อื่น นอกไปจาก ปัญฺอุปาทานนักขันธทั้งหลาย; เพราะว่า ตัวฉันทราคะ ที่มีอยู่ในปัญฺอุปาทานนักขันธ นั้นแหละ คือ ตัวอุปาทานในที่นี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานนิยมมม) และตัวอุปาทาน. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งอุปาทาน เป็นอย่างไร? และตัวอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! รูป (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ไต เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น นั่นคือ ตัวอุปาทาน ในรูปนั้น;

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในเวทนานั้น;

ภิกษุ ท.! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสัญญานั้น;

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท.! **ขันธ** เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** นี้ เรียกว่า ตัวอุปาทาน แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๒/๓๐๙.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **อุปาทานนิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๖๐) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๖/๑๙๐).

เบญจขันธได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ

ภิกษุ ท.! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! คำตอบคือ อุปาทานขันธทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปขันธที่ยังมีอุปาทาน ๑

เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท.! สักกายันตะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! คำตอบคือ อุปาทานชั้นทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณชั้นที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สักกายันตะ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๓, ๑๙๒/๒๘๕, ๒๗๕.

ที่ติดของสัตว์

ภิกษุ ท.! สังสารวัฏนี้ เป็นสิ่งที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันบุคคลรู้ไม่ได้ (เพราะเป็นวงกลม), เบื้องต้น เบื้องปลาย ไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีวิชาเป็นเครื่องกันมีตมหาเป็นเครื่องผูกพัน กำลังแล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนสุนัข ถูกผูกด้วยเครื่องผูกสุนัข ซึ่งเขาผูกไว้ที่หลักหรือเสา อันมั่นคง : ถ้ามันจะเดินก็เดินเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะยืนก็ยืนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนั่งก็นั่งเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนอนก็นอนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉันนั้น คือ บุณฺชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังเป็นประจำ) ซึ่ง **รูป** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **เวทนา** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สัญญา** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สังขาร** ทั้งหลาย ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้; และย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **วิญญาน** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้. ถ้าบุณฺชนนั้นเดินอยู่ก็เดินอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นยืนอยู่ก็ยืนอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นนั่งอยู่ก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจปาทานักขันธนี้เอง, ถ้าบุณฺชนนั้นนอนอยู่ก็นอนอยู่ใกล้ ๆ ปัญฺจปาทานักขันธนี้เอง.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ บุคคลควรพิจารณาอุจฺจิตของตนอยู่เสมอไป ว่า "จิตนี้ เศร้าหมองแล้ว ด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ตลอดกาลนาน" ดังนี้เกิด.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๘๓/๒๕๘.

ผู้ติดบ่วง - ผู้หลุดจากบ่วง

ภิกษุ ท.! **บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่** เรียกว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร. **ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่** เรียกว่า พ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร.

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว. ข้าแต่พระสุคต! ข้าพระองค์เข้าใจซึ่มซาบแล้ว".

ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดาร ว่าอย่างไร?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร; ส่วนผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่าพ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร. ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งคำ อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า!"

สาธุ สาธุ ภิกษุ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดารอย่างดี. ภิกษุ! เนื้อความแห่งคำอันเรากล่าวแล้วโดยย่อ นี้บุคคลพึงเห็นโดยพิสดาร อย่างนั้นแหละ.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๙๑/๑๓๘.

[ในสูตรนี้ ใช้คำว่า "ยึดมั่นอยู่" (อุปาติยมาน) สำหรับการติดบ่วง; ในสูตรอื่น ใช้คำว่า "สำคัญมั่นหมายอยู่" (มถฺฌมาน) ก็มี, ใช้คำว่า "หลงเพลิดเพลिनอยู่" (อภินนุทมาน) ก็มี; ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนกันได้. (๑๗/๙๒, ๙๓/๑๔๐, ๑๔๑)].

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน.... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้ กระทำให้ไว้ในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท.! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?**
 ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาด
 ในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็น
 สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ,
 เขาย่อม **ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป โดยความเป็นตน บ้าง**, ย่อมตามเห็นอยู่
 เป็นประจำ **ซึ่งตน ว่ามีรูป** บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ **ซึ่งรูป ว่ามีอยู่**
ในตน บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ **ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป** บ้าง; แต่รูป
 นั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา, วิญญาณของเขาก็เป็น
 วิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของ
 รูปได้มีโดยประการอื่น; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่อง
 สะดุ้งหวาดเสียว อันเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป
 ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่; **เพราะความที่จิตถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่อง**
สะดุ้งหวาดเสียว เขาก็เป็นผู้หวาดสะดุ้ง คับแค้น พะว้าพะวัง และสะดุ้งหวาด
เสียวอยู่ด้วยอุปาทาน.

(ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการตามเห็น เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้
 ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท.! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วย**
อาการอย่างนี้ แล.

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน (อิกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....
แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความชื่อนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์
เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท.! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ย่อม ตามเห็นอยู่เป็น
ประจำ ซึ่งรูปว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นอัตตาของเรา" ดังนี้.
แต่รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา. เพราะความ
แปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาส
ทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคลุชนั้น. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ
ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท.! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วย
อาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ /๑๗/๒๔/๓๔.

ลัทธิอื่นไม่รู้จักเรื่องอัตตวาทุปาทาน

ภิกษุ ท.! อุปาทานมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่
อย่างคือ ๑. กามูปาทาน ความถึอมั่นในกาม; ๒. ทิฏฐูปาทาน ความถึอมั่น

ในทิวฏฐิ; ๓. สีสัพพตูปาทาน ความถึอมนั้ในศีลพรต; ๔. อัถตวาทูปาทาน ความถึอมนั้ในวาทะว่าตน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณั้บางพวก ซึ่งปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณั้เหล่านั้ หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คืือ **เขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามูปาทาน** แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งทิวฎฐูปาทาน ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน. ใช้อันั้เพราะเหตุไร? เพราะว่าสมณพราหมณั้เหล่านั้ ย่อมนั้ไม่รู้จั๊กฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสาม (นอกนั้) เหล่านั้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้ สมณพราหมณั้เหล่านั้ ทั้งที่ปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คืือเขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ซึ่งกามูปาทาน, แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งทิวฎฐูปาทาน ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน.

ภิกษุ ท.! มีสมณพราหมณั้อีกบางพวก ซึ่งปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณั้เหล่านั้ หารได้บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คืือ **เขาบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามูปาทาน** และบัญญัฎติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง**ทิวฎฐูปาทาน**, แต่ไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งศีลพพตูปาทาน และไม่บัญญัฎติการรอบรู้ ซึ่งอัถตวาทูปาทาน. ใช้อันั้เพราะเหตุไร? เพราะว่า สมณพราหมณั้เหล่านั้ ย่อมนั้ไม่รู้จั๊กฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสอง (นอกนั้) เหล่านั้! ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้ สมณพราหมณั้เหล่านั้ ทั้งที่ปฏิญญาณตั้วว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หารได้

บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งศีลพทุปาทาน และไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาทุปาทาน.

ภิกษุ ท. มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งศีลพทุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอตตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) หนึ่งในนี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง โดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งศีลพทุปาทาน; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ซึ่งอตตวาทุปาทาน แล.

- มุ. ม. ๑๒/๑๓๒/๑๕๖.

ตอน ๒ ว่าด้วยเบญจขันธ์โดยสรุป

เบญจขันธ์เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! รูป เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, เวทนา เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สัญญาเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้.

ภิกษุ ท.! สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เรียกว่า สิ่งที่ควรรอบรู้แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๓/๕๔.

มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจขันธ์ (แต่ละขันธ์)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เล่า ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! มหาภูต (ธาตุ)สี่อย่าง เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ (การประจวบแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และ วิญญาณ) เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ เวทนาขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สัญญาขันธ์;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สังขารขันธ์;

ภิกษุ ! นามรูป แล เป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติ วิญญาณ-ขันธ์.

- อุปร. ม. ๑๔/๑๐๒/๑๒๔.

เบญจขันธ์เป็นที่บัญญัติกฎแห่งสังขตะ

อานนท์! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามเธออย่างนี้ว่า "ท่านอานนท์! กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว จักถูกบัญญัติ และย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่กรรม เหล่าไหนเล่า?" ดังนี้, อานนท์! เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบเขาว่าอย่างไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์เช่นนั้นแล้ว ข้าแต่พระองค์จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด ล่วงไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด เป็นสิ่งเกิดอยู่แล้ว ปรากฏ อยู่แล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ เมื่อถูกถามอย่างนั้น จะพึงตอบแก่เขาอย่างนี้."

ถูกแล้ว อานนท์! ถูกแล้ว อานนท์! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ล่วงไปแล้ว** ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งกรรมเหล่านั้น. อานนท์! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ยังไม่เกิด** ยังไม่ปรากฏ ;

กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็น
 อย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น, อานนท์!
 รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **เป็นสิ่งที่เกิดอยู่แล้ว**
 ปราภฏอยู่แล้ว; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่ง
 ธรรมเหล่านั้น. อานนท์! เธอ เมื่อถกถามอย่างนั้นแล้ว ฟังตอบแก่เขาอย่าง
 นี้เถิด.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๔๗-๔๙/_๘๑-๘๒.

การถูกตราน้ำเพราะอนุสัยในเบญจขันธ์!

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่ง
 คำที่เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด จะถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น), ได้
 โดยพิสดารอย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมถูกตราน้ำ
 เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น;^๑

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมถูกตราน้ำ
 เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น;

๑. อนุสัย ในที่นี้ ได้แก่ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และ อวิชชานุสัย เป็นต้น, และเขา
 จะถูกตราน้ำว่า เป็นคนกำหนดแล้วด้วยกามราคานุสัย, หรือเป็นคนโกรธแล้วด้วยปฏิฆา-
 นุสัย, หรือว่าเป็นคนหลงแล้วด้วยอวิชชานุสัย ในเพราะรูปเป็นต้น ดังนี้.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยในสัญญา, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้น.

(ปฏิบัติกษณัย)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ถูกตรหาหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้นเลย.

ภิกษุ ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

การถูกตราน้ำเพราะตายตามเบญจขันธ์

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรา กล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด ย่อมตายไปตามสิ่งนั้น; ตายตามสิ่งใดไป ย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น), ได้ โดยพิสดาร อย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมตายไปตาม รูปนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมตายไป ตามเวทนานั้น ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมตายไป ตามสัญญานั้น ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อม ตายไปตามสังขารนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมตายไป ตามวิญญาณนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น.

(ปฏิบัติขันธ์)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ตายไป ตามรูปนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ตาย ไปตามเวทนานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราน้ำ เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ตายไปตามสัญญานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น;

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ตายไปตามสังขารนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น

ภิกษุ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ตายไปตามวิญญาณนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

ภิกษุ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้ว โดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เกิด.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๔๕/๗๘.

สัญญาโยชน์และที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์ (สัญญาโยชนนิยธมฺ) และตัวสัญญาโยชน์. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! **สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์** เป็นอย่างไร? และ**ตัวสัญญาโยชน์** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! **รูป (กาย)** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาโยชน์. **ฉันท-
ราคะ** (ความกำหนัดเพราะพอใจ)ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาโยชน์ ในรูปนั้น ;

ภิกษุ ท.! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญญาชน ในเวทนานั้น;

ภิกษุ ท.! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาชน ในสัญญานั้น;

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญญาชน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น;

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน, **ฉันทราคะ** ไต เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญญาชน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท.! **ขันธ** เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญญาชน; ฉันทราคะนี้เรียกว่า ตัวสัญญาชน แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๐๒/๓๐๘.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **สัญญา** **ชน** **นิย** **ธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๕๙) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๕/๑๘๙).

ความลับของเบญจขันธ

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก**อัสสาทะ** (รสอร่อย) ของรูปก็ดี ของเวทนาจีดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ อัสสาทะของรูปก็ดี ของเวทนาจีดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลาย

ก็ดี และของวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนัก ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **อาทีนพ** (โทษ) ของรูปก็ดี ของเวทนาจก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มี อยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ อาทีนพของรูปก็ดี ของเวทนาจก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออกพ้นไปได้) จากรูปก็ดี จากเวทนาจก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญูณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ นิสสรณะจากรูปก็ดี จากเวทนาจก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญูณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญูณ, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๗/๖๒.

เบญจขันธ์เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ปุรณกัสนปะ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย; และเหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย’ ดังนี้; ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวอย่างไร? พระเจ้าข้า!”

มหล! เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย; มหล! และเหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เหตุปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร? และสัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย อย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!”

มหล! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักได้เป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนดยินดีนึกในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. มหล! แต่เพราะเหตุที่ (ตามความรู้สึกของสัตว์ผู้ยังไม่รู้ตามเป็นจริง) รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ยังนำมาซึ่งความสุข อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์

ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ. **เพราะความกำหนัดยินดี จึงพัวพันอยู่ในมัน เพราะความพัวพัน จึงเศร้าหมองรอบด้าน.** มหฺลึ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมอง เพราะมีเหตุ มีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็เหตุปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร? และสัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย อย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

มหฺลึ! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี เหล่านี้ จักได้มีสุขโดยถ่ายเดียว อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสียเลยไซ้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ เหล่านี้. มหฺลึ! แต่เพราะเหตุที่ รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญูณก็ดี เป็นทุกข์ อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุข ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญูณ. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมบริสุทธิ์ได้.** มหฺลึ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุมีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้ แล.

เบญจขันธ์เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง สิ่งซึ่งแตกสลายได้ และ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้, พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งซึ่งแตกสลายได้ เป็นอย่างไร? และ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! รูป เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของรูป นั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนานั้น, นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญานั้น, นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสังขารทั้งหลายเหล่านั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่
ดับไม่เหลือ เป็นสงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณนั้น,
นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้; ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๔๐/๗๐.

เบญจขันธ์ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! รูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็น
โดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มี
ความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความ
เป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๑/๔๗๘.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'สมุทยธรรม สมุทยธรรม (มีความ
ก่อขึ้นเป็นธรรมดา) ดังนี้, ก็สมุทยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ราชา ! รูป เป็นสมุททยธรรม, เวทนา เป็นสมุททยธรรม, สัญญา เป็นสมุททยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นสมุททยธรรม, และวิญญาณ เป็นสมุททยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'วยธรรม วยธรรม (มีความเสื่อมเป็นธรรมดา)' ดังนี้, กัวยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นวยธรรม, เวทนา เป็นวยธรรม, สัญญา เป็นวยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นวยธรรม, และวิญญาณ เป็นวยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'นิโรธธรรม, นิโรธธรรม, (มีความดับเป็นธรรมดา)' ดังนี้, กันิโรธธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! รูป เป็นนิโรธธรรม, เวทนา เป็นนิโรธธรรม, สัญญา เป็นนิโรธธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นนิโรธธรรม, และวิญญาณ เป็นนิโรธธรรม แล

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๔๑-๒/๓๘๗, ๓๘๖, ๓๘๘.

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนันตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง. อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ แล.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท.! รูปไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็ไม่เที่ยง, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! เวทนา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็ไม่เที่ยง, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สัญญา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญาก็ไม่เที่ยง, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็ไม่เที่ยง, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร .

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๙/๔๕.

เบญจขันธ์เป็นทุกข์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกข์ ทุกข์' ดังนี้, ทุกข์นั้นเป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ราชา ! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์ แล.

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกขธรรม ทุกขธรรม (มีทุกข์ เป็นธรรมดา)' ดังนี้, ก็ทุกขธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ราชา ! รูป เป็นทุกขธรรม, เวทนา เป็นทุกขธรรม, สัญญา เป็นทุกขธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกขธรรม, และวิญญาณ เป็นทุกข-
ธรรม แล.

- ชนุธ. ส. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑-๓๘๒.

ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า" นั้น ไม่ใช่ของเรา, นั้น ไม่ใช่เรา, นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นี่ ไม่ใช่ของเรา, นั้นไม่ใช่เรา, นั้น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั้นไม่ใช่เรา, นั้น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นี่ ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘/๔๓.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นทุกข์

ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นทุกข์, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นทุกข์, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นทุกข์, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นทุกข์, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นทุกข์ แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๙/๔๖.

เบญจขันธ์เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นรูปนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นเวทนานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสัญญานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสังขารทั้งหลายเหล่านั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นวิญญาณนั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้แล.

- ขนฺธ สํ. ๑๗/๒๘/๔๔.

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้ารูป จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ไร รูปนี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ (ความถูกเบียดเบียนด้วยโรคเป็นต้น); อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในรูปตามปรารถนาว่า 'รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ รูปเป็นอนัตตา รูป จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในรูปตามปรารถนาว่า 'รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด. รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าเวทนา จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ไร เวทนา นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า 'เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ เวทนา เป็นอนัตตา เวทนา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า 'เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, เวทนาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าสัญญา จักเป็น
 อตตแล้วไซ้ สัญญานี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ใน
 สัญญาตามปรารภนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สัญญาของเรา
 อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ สัญญา เป็น
 อนัตตา สัญญา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสัญญาตาม
 ปรารภนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สัญญาของเรา อย่าได้เป็น
 อย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าสังขาร
 ทั้งหมด จักเป็นอตตแล้วไซ้ สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อ
 อาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารภนาว่า 'สังขาร
 ทั้งหมดของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สังขารทั้งหลายของเรา อย่าได้เป็นอย่าง
 นั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขาร
 ทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสังขารทั้งหลายตาม
 ปรารภนาว่า 'สังขารทั้งหลายของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, สังขารทั้งหลายของ
 เรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท.! ถ้าวิญญาณ จัก
 เป็นอตตแล้วไซ้ วิญญาณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ จะพึง
 ได้ในวิญญาณตามปรารภนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, วิญญาณ
 ของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ วิญญาณ
 เป็นอนัตตา วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ; อนึ่ง สัตว์ ย่อมไม่ได้ใน
 วิญญาณตามปรารภนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด, วิญญาณของ
 เรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, รูป ทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, เวทนาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สัญญาทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลว หรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, วิญญาณทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา' ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สั ๑๗/๘๒-๘๔/๑๒๗-๑๒๙.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, สิ่งใดมิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละสิ่งนั้นเสีย, สิ่งนั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่า มิใช่ของพวกเขา ?

ภิกษุ ท.! รูป มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละรูปนั้นเสีย; รูปนั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! เวทนา มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละเวทนานั้นเสีย; เวทนานั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! สัญญา มิใช่ของพวกเขา, พวกเขาจะละสัญญานั้นเสีย; สัญญานั้น อันพวกเขาละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสังขาร
ทั้งหลายเหล่านั้นเสีย; สังขารทั้งหลายเหล่านั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็น
ไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! วิญญาณ มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละวิญญาณ
นั้นเสีย; วิญญาณนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่
พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร? คือข้อที่หญ้า
ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ไต่ ๗ มีอยู่ ในเขตวันนี้, เมื่อคนเขาขนเอามันไปก็ตาม
เผาเสียก็ตาม หรือกระทำตามความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม; พวกเธอ
เคยเกิดความคิดอย่างนี้บ้างหรือไม่ ว่า "คนเขาขนเอาเราไปบ้าง เขาเผาเราบ้าง
เขาทำแก่เราตามความปรารถนาของเขาบ้าง" ดังนี้?

"ข้อนั้น หามีได้ พระเจ้าข้า!" ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? "เพราะเหตุว่า
นั้น หาได้เป็นตัวตน หรือของเนื่องด้วยตัวตน ของข้าพระองค์ไม่ พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, คือ สิ่งใด มิใช่ของพวกเธอ, พวก
เธอจงละสิ่งนั้นเสีย; สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์
สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน แล.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นอนัตตา, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอนัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นอนัตตา, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอนัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สัญญา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นอนัตตา, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอนัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นอนัตตา, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอนัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท.! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นอนัตตา, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอนัตตาได้อย่างไร แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๐/๔๗.

เบญจขันธ์เป็นภาระที่หนัก

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงภาระ(ของหนัก)...แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้.

ภิกษุ ท.! อะไรเล่า เป็นของหนัก? ภิกษุ ท.! อุปาทานขันธ์ทั้งห้านั่นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า ของหนัก แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๒/๔๙.

เบญจขันธ์เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คนกล่าวกันว่า 'มาร มาร' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'มาร' เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร พระเจ้าข้า?'

ราคะ! เมื่อ (ความยึดถือใน) รูป มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตาย ก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ! เมื่อ (ความยึดถือใน) เวทนา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สัจญา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สังขารทั้งหลาย มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) วิญญาณ มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราคะ ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ เธอ พึงเห็นรูปก็ดี เวทนามก็ดี สัจญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ว่าเป็นมาร, ว่าเป็นผู้ให้ตาย, ว่าเป็นผู้ตาย, ว่าเป็นโรค, ว่าเป็นห้วง, ว่าเป็นลูกศร, ว่าเป็นทุกข์, และว่าทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว, **บุคคล** เหล่าใดเห็นขันธ์ทั้งห้าในลักษณะเช่นนี้ บุคคลเช่นนั้นชื่อว่าเห็นอยู่โดยชอบ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

เบญจขันธ์เป็นกองถ่านถ้ำจริง

ภิกษุ ท.! รูป เป็นกองถ่านถ้ำจริง.,^๑ เวทนา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สัจญา เป็นกองถ่านถ้ำจริง, สังขารทั้งหลาย เป็นกองถ่านถ้ำจริง, และวิญญาณ เป็นกองถ่านถ้ำจริง.

ภิกษุ ท.! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้ยินได้ฟัง เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน

๑. ถ่านถ้ำจริง คือ ไฟถ่านที่ซ่อนอยู่ใต้ขี้ถ้ำร้อน.

สัญญา, ย่อมเปื้อนนายแม่ในสังขารทั้งหลาย. และย่อมเปื้อนนายแม่ใน
วิญญาณ แล.

- อนุธ. ส. ๑๗/๒๑๗/๓๓๔.

เบญจขันธ์เป็นเครื่องผูกพันสัตว์

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่า
พระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำให้ธรรมของพระ-
อริยเจ้า ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำ
ในธรรมของสัตบุรุษ :-

ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดังอยู่เป็นประจำ) **ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน
หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน
หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม
ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็น
พร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม
ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญามีอยู่ในตน หรือตามเห็น
พร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย บ้าง;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นคน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้ไม่ได้ยินได้ฟังนี้ เราเรียกว่า ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือรูปบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือเวทนาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสัญญาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสังขารทั้งหลาย บ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือวิญญาณบ้าง ;

เป็นผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน), เกิดอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, แก่อยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, ตายอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน, จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นอย่างผู้มีเครื่องผูกพัน แล.

- ขนธ. สั. ๑๗/๒๐๐/๓๐๔.

เรียกกันว่า "สัตว์" เพราะติดเบญจขันธ์

'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'สัตว์ สัตว์' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'สัตว์' เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร ? พระเจ้าข้า !"

ราชา ! ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน)
 ตัณหา (ความทะยานอยาก) ไต ฯ มีอยู่ ในรูป, สัตว์ ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติด
 ในรูปนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า
 "สัตว์ (ผู้ข้องติด)" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในเวทนา, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในเวทนานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในสัญญา, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสัญญานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในสังขารทั้งหลาย,
 สัตว์ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น
 เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ แล ;

ราชา ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ไต ฯ มีอยู่ในวิญญาณ, สัตว์
 ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในวิญญาณนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น
 สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ แล.

ไม่รู้จักเบญจขันธ์ชื่อว่ามโหฬาร

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'มโหฬาร มโหฬาร' ดังนี้. ก็มโหฬารนั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มโหฬาร ด้วยเหตุเพียงไรเล่า? พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ! ในโลกนี้ บุคคล ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมไม่รู้จักรูป, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของรูป, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของรูป, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป; เขาย่อมไม่รู้จักรเวทนา, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของเวทนา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อมไม่รู้จักรสังขาร, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขาร, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขาร, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขาร; เขาย่อมไม่รู้จักรวิญญาณ, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาณ, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ. ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้เราเรียกว่า 'มโหฬาร' และบุคคลชื่อว่ามโหฬารด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๙๘/๓๐๐.

เพลลนในเบญจขันธ์เท่ากับเพลลนในมโหฬาร

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่ในรูป, ผู้นั้น เท่ากับ เพลลนเพลลนอยู่ในสิ่งที่เป็นมโหฬาร. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลลนเพลลนอยู่ในสิ่งที่เป็นมโหฬาร, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากมโหฬาร" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลิน อยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสังขารทั้งหลาย, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้;

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๙/๖๔.

ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท.! สิ่งใดไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าไม่เที่ยง? ภิกษุ ท.! รูป ไม่เที่ยง, เวทนา ไม่เที่ยง, สัญญา ไม่เที่ยง, สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, และวิญญาณ ไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่ไม่เที่ยง พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๗/๓๓๗.

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเป็นทุกข์, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น, ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าเป็นทุกข์? ภิกษุ ท.! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่เป็นทุกข์ พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๓๘.

ภิกษุ ท.! สิ่งใดเป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! ก็สิ่งใดเล่าเป็นอนัตตา? ภิกษุ ท.! รูป เป็นอนัตตา, เวทนา เป็นอนัตตา, สัญญา เป็นอนัตตา, สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, และวิญญาณ เป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท.! คือสิ่งใด ที่เป็นอนัตตา พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๔๑.

นิทเทศ ๒

ว่าด้วยทุกข์สรูปในปัญจุปาทานักขันธ

จบ

นิทเทศ ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

(มี ๑๘ เรื่อง)

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับทุกข์

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าววว่า "พึงรู้จักทุกข์. พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้, ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **ความเกิด** เป็นทุกข์, **ความแก่** เป็นทุกข์, **ความเจ็บไข้** เป็นทุกข์, **ความตาย** เป็นทุกข์, **ความโศก** **ความร่ำไรร่ำพัน** **ความทุกข์กาย** **ความทุกข์ใจ** **ความคับแค้นใจ** เป็นทุกข์, **ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้เป็นอย่างนั้น** เป็นทุกข์; กล่าวโดยสรุปแล้ว **ปัญจุปาทนักษันธ์** เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **ตัณหา** เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! **ทุกข์ที่มีประมาณยิ่ง** มีอยู่, **ที่มีประมาณเล็กน้อย** มีอยู่, **ที่คลายช้า** มีอยู่, **และที่คลายเร็ว** มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **ความเป็นต่างกันของทุกข์**.

ภิกษุ ท.! **ผลของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว ย่อมโศกเศร้า ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหล; หรือว่า ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว ย่อมถึงการแสวงหาที่พึงภายนอก ว่า "ใครหนอย่อมรู้วิธี เพื่อความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ สักวิธีหนึ่ง หรือสองวิธี" ดังนี้. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า ความทุกข์มีความหลงใหลเป็นผล หรือมิฉะนั้น ก็มีการแสวงหาที่พึงภายนอกเป็นผล. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ผลของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ความดับไม่เหลือของทุกข์ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของตัณหา.

ภิกษุ ท.! อริยมรรคมมีองค์ ๘ นั้นนั่นเอง เป็นทางดำเนินให้ถึง**ความดับไม่เหลือของทุกข์**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกรชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท.! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้ นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้ แล.

ปัญจุปาทานชั้นห่า เป็นทุกขอริยสัง

ภิกษุ ท.! อริยสังคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวได้ว่า ได้แก่ อุปาทานชั้นห่า. อุปาทานชั้นห่า อย่างไรเล่า ? อุปาทานชั้นห่าคือ รูปอุปาทานชั้นห่า เวทณูปาทานชั้นห่า สัตถูปาทานชั้นห่า สังขารอุปาทานชั้นห่า วิญญาณอุปาทานชั้นห่า. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า อริยสังคือทุกข์.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๔/๑๖๗๙.

ปัญจอุปาทานักชั้นห่า เป็นทุกข์

ภิกษุ ท.! ทุกข์เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท.! ปัญจอุปาทานักชั้นห่านั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นทุกข์. อุปาทานชั้นห่าทั้งห้าเหล่าไหนเล่า ? ห่าคือ อุปาทานชั้นห่าคือ รูป, อุปาทานชั้นห่าคือ เวทนา, อุปาทานชั้นห่าคือ สัตถุ, อุปาทานชั้นห่าคือ สังขาร, และอุปาทานชั้นห่าคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้แล เรียกว่า ทุกข์.

- ขนุ. ส. ๑๗/๑๙๓/๒๘๐.

ทรงแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่ ทุกข์นั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ?"

ธาระ ! รูป แล เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัตถุ เป็นทุกข์, สังขาร ท. เป็นทุกข์, วิญญาณ เป็นทุกข์.

ธาระ ! อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป
แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร ท. แม้ในวิญญาณ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑.

(ในสูตรอื่น (๑๗/๒๔๐/๓๘๒) ได้ตรัสเรียกสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ว่า **ทุกขธรรม** คือ
มีทุกข์เป็นธรรมดา).

ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่.
ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ พึงมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?"

สมิทธิ ! **จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ**
มีอยู่ในที่ใด. ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ ย่อมมีอยู่在那้น.

(ในกรณีแห่ง **โสตตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และ มนะ** ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความมี
ลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งจักขุนี้).

- สฬ้า. สํ. ๑๘/๔๘/๗๔.

ความเป็นทุกข์สามลักษณะ

ภิกษุ ท.! ความเป็นทุกข์ มีสามลักษณะเหล่านี้. สามลักษณะ
เหล่านี้ไหนเล่า ? สามลักษณะคือ :-

๑. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะทนได้ยาก.
๒. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะเป็นของปรุงแต่งและปรุงแต่ง
สิ่งอื่นพร้อมกันไปในตัว,
๓. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะแห่งความแปรปรวนเป็นไป
ต่าง ๆ

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ ความเป็นทุกข์สามลักษณะ.

- มหาวาร. ส. ๑๙/๘๕/๓๑๔๙

ความทุกข์ของเทวดาและมนุษย์ตามธรรมชาติ

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีรูปเป็นที่มายินดี ยินดีแล้ว
ในรูป บันเทิงแล้วในรูป ย่อม อยู่เป็นทุกข์ เพราะความแปรปรวนจางคลายดับ
ไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งความเกิด
ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษ และอุบายเครื่องสลัดออก แห่งรูป ตามเป็น
จริง ไม่มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในรูป ไม่บันเทิงในรูป ยังคงอยู่เป็นสุขแม้
เพราะความแปรปรวนจางคลายดับไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ
และ ธรรมมารมณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

- สฬา. ส. ๑๘/๑๕๙/๒๑๖.

เป็นทุกข์เพราะติดอยู่ในอายตนะ

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รูป** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรูป;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **เสียง** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในเสียง บันเทิงด้วยเสียง. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของเสียง ;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **กลิ่น** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในกลิ่น บันเทิงด้วยกลิ่น. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของกลิ่น;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รส** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรส บันเทิงด้วยรส. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรส;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **โณภูมิจิต** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วโณภูมิจิต บันเทิงด้วยโณภูมิจิต. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของโณภูมิจิต ;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **ธรรมารมณ** เป็นที่รื่นรมย์ ใจ ยินดีแล้วในธรรมารมณ บันเทิงด้วยธรรมารมณ. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของธรรมารมณ แล.

- สฟา. ส. ๑๘/๑๖๑/๒๑๘.

ทุกข์เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งมีกำเนิดแต่ภูเขา ไหลไปทางต่ำ สิ้นระยะไกล มีกระแสเชี่ยวจัด. ถ้าหากหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะก็ตาม หญ้าวีระณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม เกิดอยู่ที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำ นั้นไซ้, หญ้าหรือต้นไม้นั้น ก็จะถึงย่อยลงปกฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้น. บุรุษผู้หนึ่ง ถูกกระแสแห่งแม่น้ำนั้นพัฒนา ถ้าจะจับหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพะก็ตาม หญ้าวีระณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็จะพังขาดหลุดไป (เพราะกระแสเชี่ยวจัดของแม่น้ำ). บุรุษผู้นั้นย่อมถึงการพินาศเพราะการทำเช่นนั้น., อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยกัฉนั้น คือ บุรุษน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อม **ตามเห็นพร้อม (คือเห็นตั้งอยู่เป็นประจำ) ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป, รูปนั้นย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนี้เป็นเหตุ บ้าง ;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นคน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา ว่ามีอยู่ใน ตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในเวทนา, เวทนานั้ันย่อมแตกสลาย แก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา ว่ามีอยู่ใน ตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา, สัญญานั้ันย่อมแตกสลาย แก่เขา, เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ั้ันหลาย โดยความเป็น ตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร ั้ันหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขารั้ันหลาย, สังขารั้ันหลายเหล่านั้ัน ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะ ข้อั้ันเป็นเหตุ บ้าง;

บุุณชนั้ัน ย่อม ตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตน หรือ ตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ, วิญญาณั้ัน ย่อม แตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อั้ันเป็นเหตุ แล.

ทุกข์คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต (ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)

กัฏฐปะ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า "ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย (ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า "ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง" ดังนี้ : นั้นย่อมแล่นไปสู่ (คลองแห่ง) สัสสตะ (ทิวลิป ที่ถือว่าเที่ยง). กัฏฐปะ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมาย ว่า "ผู้อื่นกระทำ ผู้อันเสวย (ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า "ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้" ดังนี้ : นั้นย่อมแล่นไปสู่ (คลอง แห่ง) อุจเฉทะ (ทิวลิปที่ถือว่าขาดสูญ).

กัฏฐปะ! ตถาคต ย่อม แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหา ส่วนสุดทั้งสองนั้น คือ ตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า "เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ :๗๑.... ๗๑....๗๑.... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ- โทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอง ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชาที่นั่นนั่นเดียว, จึง มีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; ๗๑.... ๗๑....๗๑....เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสสะอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่ง กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้." ดังนี้.

(พุทธศาสนามีได้ถือว่าจิตเป็นบุคคล กระแสการปรุงแต่งทางจิตเป็นไปได้อัตโนมัติตามธรรมชาติ ผลที่เกิดขึ้นเป็นความทุกข์จึงมิใช่การกระทำของบุคคลใด ; ดังนั้น จึงมิใช่การกระทำของบุคคลผู้รู้สึกเป็นทุกข์ หรือการกระทำของบุคคลอื่นใดที่ทำให้บุคคลอื่นเป็นทุกข์. นี่เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนาที่สอนเรื่องอนัตตา ไม่มีสัตว์บุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตาซึ่งจิตรู้สึกได้เท่านั้น ; เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงที่สุด).

อุปวาณะ ! เรากล่าวว่า **ความทุกข์เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น** (ปัจจุสมุปันนธรรม). ทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยอะไรเกิดขึ้นเล่า? อุปวาณะ ! **ทุกข์อาศัยปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น.**

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเอง** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ผู้อื่นทำให้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า **ตนทำเองก็ห้ามมิได้ผู้อื่นทำให้ก็ห้ามมิได้** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

- นิทาน. ส. ๑๖/๔๙/๘๗.

(คำว่า ผัสสะ ในที่นี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งปัจจุสมุปบาท หรือกระแสแห่งการปรุงแต่งในทางจิต, มิใช่บุคคล ; ดังนั้นจึงกล่าวว่า ทุกข์นี้ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งทางจิต).

ไม่พ้นทุกข์เพราะมัวเพลินในอายตนะ

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับตา, เพลิดเพลินอยู่กับหู, เพลิดเพลินอยู่กับจมูก, เพลิดเพลินอยู่กับลิ้น, เพลิดเพลินอยู่กับกาย, และ เพลิดเพลินอยู่กับใจ ; ผู้นั้น ชื่อว่าเพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับรูป, เพลิดเพลินอยู่กับเสียง, เพลิดเพลินอยู่กับกลิ่น, เพลิดเพลินอยู่กับรส, เพลิดเพลินอยู่กับโณรสัพพะ, เพลิดเพลินอยู่กับธรรมารมณ์ ; ผู้นั้น ชื่อว่า เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้แล.

- สฬ้า.สั. ๑๘/๑๖/๑๙, ๒๐.

อายตนะหกเป็นทุกข์อริยสัจ

ภิกษุ ท.! **อริยสัจคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก**. อายตนะภายในหกเหล่าไหนเล่า? หกคือ จักขุอายตนะ โสตะอายตนะ หานะอายตนะ ชิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท.! **นี่เราเรียกว่า อริยสัจคือ ทุกข์**.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๓๕/๑๖๘๕.

กลุ่มอายตนะเป็นของร้อน

ภิกษุ ท.! **สิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน.**, ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่า
ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของร้อน?

ภิกษุ ท.! **ตา เป็นของร้อน, รูป เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางตา เป็นของร้อน, สัมผัสทางตา เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น
เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์
ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.**

ภิกษุ ท.! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟคือ
ราคะ. ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความ
เกิด เพราะความแก่ เพราะความตายเพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์
กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **หู เป็นของร้อน, เสียง เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางหู เป็นของร้อน, สัมผัสทางหู เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ
สัมผัสทางหูเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตามไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม
ก็เป็นของร้อน....**

ภิกษุ ท.! **จมูก เป็นของร้อน, กลิ่น เป็นของร้อน, ความรู้แจ้ง
ทางจมูก เป็นของร้อน, สัมผัสทางจมูก เป็นของร้อน, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ
สัมผัสทางจมูกเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็
เป็นของร้อน. ...**

ภิกษุ ท.! **ลึ้น** เป็นของร้อน, **รส** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางลึ้น** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางลึ้น** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางลึ้นเป็นปัจจัย** เป็นสุข ก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน...

ภิกษุ ท.! **กาย** เป็นของร้อน, **โณฏฐัพพะ** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทั้งทางกาย** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางกาย** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางกายเป็นปัจจัย** เป็นสุขทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน...

ภิกษุ ท.! **ใจ** เป็นของร้อน, **ธรรมารมณ์** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางใจ** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางใจ** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางใจเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็ เป็นของร้อน.

ภิกษุ ท.! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟคือ ราคะ, ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๒๓/๓๑.

กลุ่มอายตนะเป็นของมีด

ภิกษุ ท. สิ่งทั้งปวง เป็นของมีด. ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่า
ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของมีด?

ภิกษุ ท.! ตา เป็นของมีด, รูป เป็นของมีด ความรู้แจ้งทางตา เป็นของมีด, สัมผัสทางตา เป็นของมีด, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของมีด.

ภิกษุ ท.! มีดเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "มีดเพราะความเกิด เพราะความแก่เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความรำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหมวด หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็ได้ตรัสเหมือนกันกับในกรณี แห่งตา).

- สฬ้า. สั. ๑๘/๒๕/๓๒.

พิษลูกศรแห่งความทุกข์ของบุดูชน

ภิกษุ ท.! ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้ อันสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่พึงได้ตามปรารถนา มีอยู่ ห้าประการ เหล่าไหนเล่า? ห้าประการคือ สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่อาจได้ตามปรารถนาว่า "สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่เลย, สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้เลย, สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตายเลย, สิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไปเลย, สิ่งที่มีความวินาศเป็นธรรมดา อย่าวินาศเลย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ก็ย่อมแก่สำหรับบุดูชนผู้มีได้สดับ. เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว เขาก็ไม่พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ว่า "ไม่ใช่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จะแก่สำหรับเราผู้เดียวเท่านั้น,

โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมแก่สำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง
 ที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ, ก็เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 เราจะมาฆัวเสร้างาโลก ภาวะนภาวะวาย ร้าไรร้าพัน ทุบอกร้าให้ ถึงความหลงไหล
 แม้อาหารก็ไม่ย่อ ยากก็เสร้างาหมอง การงานก็หยุดชงัก พวกอมิตรก็ดีใจ
 มิตรสหายก็เสร้างาใจ" ดังนี้. บุณุนั้น เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว
 ย่อมเสร้างาโลก ภาวะนภาวะวาย ร้าไรร้าพัน เป็นผู้ทุดอกร้าให้ ย่อมถึงความ
 หลงไหล. ภิกษุ ท.! เรากล้าว่า **บุณุนผู้มิได้สดับนี้ ฎุกฎุศรแห่งความโสก
 อันมิพิษเสียบแทงแล้ว ทำตนเองให้เดือดร้อนอยู่.**

(ในกรณีแห่งสิ่งที่มี **ความเจ็บไข้** เป็นธรรมดา มี **ความตาย**เป็นธรรมดา มี **ความ
 ล้าไป** เป็นธรรมดา มี **ความวินาศ**ไปเป็นธรรมดา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันกับใน
 กรณีแห่งสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาข้างบนนี้.

และพระองค์ยังได้ตรัสไว้ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากข้อความนี้ สำหรับอริยสาวก
 ผู้ได้สดับ.)

- ปญจก. อ. ๒๒/๕๙/๔๘.

สุขทุกข์เนื่องจากการมีอยู่แห่งขันธ์

ภิกษุ ท.! เมื่อรูป มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป;

ภิกษุ ท.! เมื่อเวทนา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา;

ภิกษุ ท.! เมื่อสัญญา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสัญญา ;

ภิกษุ ท.! เมื่อสังขารทั้งหลาย มีอยู่. ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยสังขารทั้งหลาย;

ภิกษุ ท.! เมื่อวิญญาน มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญญาน แล.

- ฆนฺธ. สํ. ๑๗/๒๒๑/๓๔๖.

ประพัตติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรอบรู้ทุกข์

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่น จะพินิจถามพวกเขาอย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ! ท่านประพัตติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อประโยชน์อะไรเล่า?" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นว่า "ผู้มีอายุ! เราประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพาชกเหล่านั้น จะพินิจถามต่อไปว่า "ผู้มีอายุ ก็ทุกข์ซึ่งท่านอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคดม เพื่อจะรอบรู้มัน เป็นอย่างไรเล่า?" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นต่อไปว่า "ผู้มีอายุ! ตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. รูป เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้รูป ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. ความรู้แจ้งทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ความรู้แจ้งทางตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. สัมผัสทางตา เป็นทุกข์. เราอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้สัมผัสทางตา ซึ่งเป็น

ทุกข์นั้น, เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้เวทนาเช่นนั้น ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. (ในกรณีที่เกี่ยวข้องอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ สัมผัส และ เวทนา อีก ๕ หมวดนั้นก็ตรัสทำนองเดียวกับหมวดแรกนี้). ผู้มีอายุ! เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคนี้ ก็เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่นเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- สฬา. ส. ๑๘/๑๗๒/๒๓๘.

ทุกข์ชนิดปลายแถว (ทรงแสดงโดยภาษาคน)

ภิกษุ ท.! ความยากจน เป็นทุกข์ของคนผู้บริโภคคามในโลก.
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ ย่อมกู้หนี้, การกู้หนี้ นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.
"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้แล้ว ต้องใช้ดอกเบี้ยย, การต้องใช้ดอกเบี้ยย นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้ยี้แล้วต้องใช้ดอกเบีย้
ไม่อาจใช้ดอกเบีย้ตามเวลา เจ้าหนี้ก็ทวง, การถูกทวงหนี้ยี้ นั้น เป็นทุกข์ของ
คนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกทวงหนี้ยี้อยู่ไม่อาจจะใช้
ให้ เจ้าหนี้อย่อมติดตาม, การถูกติดตาม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกติดตามอยู่ไม่อาจจะใช้
ให้ เจ้าหนี้อย่อมจับกุม, การถูกจับกุม นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

ภิกษุ ท.! ความยากจน ก็ดี การกู้หนี้ยี้ก็ดี การต้องใช้ดอกเบีย้ ก็ดี
การถูกทวงหนี้ยี้ ก็ดี การถูกติดตาม ก็ดี การถูกจับกุม ก็ดี, ทั้งหมดนี้ เป็น
ทุกข์ของคนบริโภคคามในโลก.

(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)

ภิกษุ ท.! ฉันทใดกัฉันทันั้น : ความไม่มีศรัทธา - หิริ - โอตตปปะ -
วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม มีอยู่แก่ผู้ใด; เรากล่าวบุคคลผู้นั้นว่า เป็น
คนจนเห็นใจไร้ทรัพย์สมบัติ ในอริยวินัย.

ภิกษุ ท.! คนจนชนิดนั้น เมื่อไม่ศรัทธา - หิริ- โอตตัปปะ - วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม เขาย่อมประพฤติกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริต, เรากล่าว การประพฤติกุศลของเขานี้ ว่าเป็น การกุ่มนี้.

เพื่อจะปกปิดกายทุกจริต วจีทุกจริต มโนทุกจริตของเขา เขาตั้งความปรารถนาลามก ปรารถนาไม่ให้ใครรู้จักเขา ดำริไม่ให้ใครรู้จักเขา พุดจาเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา ขวนขวายทุกอย่างเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา, เรากล่าว การปกปิดความทุกจริตอย่างนี้ของเขานี้ ว่าเป็น ดอกเบี้ยวที่เขาต้องใช้.

เพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลเป็นที่รัก พวกนั้นกล่าวปรารภเขาอย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุนี้ทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้ มีปรกติประพฤติกกระทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้", เรากล่าว การถูกกล่าวอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกทวงหนี้.

เขาจะไปอยู่ป่าก็ตาม อยู่โคนไม้ก็ตาม อยู่เรือนว่าก็ตาม อกุศลวิตกอันลามกประกอบอยู่ด้วยความร้อนใจ ย่อม เกิดขึ้นกุ่มรุ่มจิตใจเขา, เรากล่าวอาการอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น การถูกติดตามเพื่อทวงหนี้.

ภิกษุ ท.! คนจนชนิดนี้ ครั้นประพฤติกาย - วจี - มโนทุกจริตแล้ว ภายหลังแต่การตายเพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อม ถูกจองจำอยู่ในนรก บ้าง ใน กำเนิดเตร็จฉาน บ้าง.

ภิกษุ ท.! เราไม่มองเห็นการจงจำอื่นแม้อย่างเดียว ที่ทารุณอย่างนี้ เจ็บปวดอย่างนี้ เป็นอันตรายอย่างนี้ ต่อการบรรลุโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เหมือนการถูกจงจำในนรก หรือในกำเนิดเดรัจฉาน อย่างนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ความยากจน และการกู้หนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ในโลก. คนจนกู้หนี้มาเลี้ยงชีวิต ย่อมเดือดร้อน เพราะเจ้าหนี้ติดตามบ้ำง เพราะถูกจับกุมบ้ำง. การถูกจับกุมนั้น เป็นความทุกข์ของคนบูชาการได้กาม.

ถึงแม้ในอริยวินัยนี้ก็เหมือนกัน : ผู้ใด ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ สังสมแต่บาปกรรม กระทำกายทุจริต - วจีทุจริต - มโนทุจริต ปกปิดอยู่ด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางจิต เพื่อไม่ให้ผู้ใดรู้จักเขา, ผู้นั้น พอกพูนบาปกรรมอยู่เนื่องนิตย์ ในที่นั้น ๆ.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน เสมือนคนยากจน กู้หนี้มาบริโภคอยู่ ย่อมเดือดร้อน.

ความตริตริกที่เกิดจากวิปถีสาร อันเป็นเครื่องทรมานใจ ย่อมติดตามเขา ทั้งในบ้านและในป่า.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน ไปสู่กำเนิดเดรัจฉานบางอย่าง หรือว่าถูกจงจำอยู่ในนรก. การถูกจงจำนั้น เป็นทุกข์ ชนิดที่ธีรชนไม่เคยประสบเลย....

ทุกขอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่านี้ไหนเล่า? สี่อย่างคือ :- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทฺทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่. ภิกษุ ท.! **อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท.! อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสัจคือ ทุกข์.**

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำ **ความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง** ว่า 'ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ.....' ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สั. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

นิทเทศ ๓

ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

จบ

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี่ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิต โว มยา นิพพานํ เทสิตโต นิพพานคามิมคฺโค
นิพพาน เราได้แสดงแล้ว
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ตได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจโต ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย.
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อัย โว อมฺหากํ อานุสาสนี
นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร.ส. - สฬ้า.ส.)

